

Thư viện tỉnh
Điện Biên

ĐC/S

305.8

GIANG A PÁO — LÂM TÂM

TRUYỀN THỐNG CỦA DÂN TỘC MÈO

ĐOÀN KẾT ĐẤU TRANH BẢO VỆ TỔ QUỐC VIỆT NAM

MÊNH CXUX HMÔNGZ THOANX CHÊX
TƠUX TXENHZ LÊ YOANX THÔNGR

NHÀ XUẤT BẢN VĂN HÓA

05.895.972

TR. 527 T

GIÀNG A PÁO – LÂM TÂM

~~9(V)1+32(V)4~~

~~PA08 (G)~~

**TRUYỀN THỐNG
CỦA DÂN TỘC MÈO
ĐOÀN KẾT ĐẤU TRANH BẢO VỆ
TỔ QUỐC VIỆT NAM**

(MÊNHX CXUX HMÔNGZ THOANX CHÊX
TOUV TXÊNHZ LÊ YOANX THÔNGR)

275/44

252 D

THƯ VIỆN TỈNH ĐIỆN BIÊN
KHO ĐỊA CHÍ

NHÀ XUẤT BẢN VĂN HÓA
HÀ NỘI – 1979

PHUX TSUR SHIX DEIV SHAV

Cur nhiv kruôr mul uô hâux luv tror kaz loi txos tsêr, muôx iz tus cur tix tuôx txos hâu tsêr heil cur tiel:

— Muôx Phux Tsur shix lê puv tuiv tuôx ntâul zax jênhx thiêz Đeox Văn Long tul phan tôngv. Cox puôr đros cur mul mnongs canv puv thay lul tsi mul?

Cur nus nurl.tiel:

— Uô lê Phux Tsur shix lê cav puv zos tus đaz tsi nax?

Cur tsi pâuz shor li Phux Tsur shiv li puv tuiv zos tus đaz tsi. Cur đros nurl sour đoul mul shuôl. Pêz mul txos hâu jol, pêz pov muôx oz tus nênhx hnar yo njuôz, lênhx chox muôx traz fov. Tul cur tix heil kriê trâu cur tiel:

Oz tus nênhx nê txourv zos Phux Tsur shix li cav puv, nurl lour tuôx kriê pêz côx zav mênhx cxux xor đouz txox cêr uô nox uô hâu thiêz txox cêr ntâul zax jênhx.

Oz tus cav puv heil trâu pêz tiel: « Pêz nhoz tox siêz li côx zav mênhx cxux, tsil cuanr zos mênhx cxux Hmôngz xuz, mênhx cxux Cho, Their turz zos li, turz zos xul li mênhx cxux Choz tsiz nhoz qour kil iz zav, puôr lênhx turz zos trâu zax jênhx thiêz

nul chor têt taur pux shux tal, traus thêv tal côx zav sê, traus ntêl mul uô tros, uô phurz thiêz uô curz liz, siv nênhx puôr tav tul tsiêx zav. Viv zos lê, pez côx tsôngl mênhx cxux jênhx mênhx zuôr sour đơul pâuз thoanx chêx uô cê, sour lol ntâul kâus zax jênhx thiêz nul têt têt taur, ceil phav pêt têt qour. Uô tàu li pêt côx tsôngl mênhx cxux li jênhx mênhx xor đơuz thiêx li tàu nox tsâu hnar sor ».

Heil lul tal, muôx iz tus cav purv muôz tàu iz cho Phux Tsur shix li shav pheiz trau pêt. Cur tuz tàu iz đêis thiêz. Tul can purv nê zurv hox heil kriê trau pêt tàu pâuз Phux Tsur shix lâul nênhx siv nênhx, thiêz nul laul nênhx lênhl tov côx tsôngl mênhx cxux sour lol uô cêx mênhv lê xurv qênhx. Pêt puôr lênhx tuz lol six shir phaz, viv zos txix hnuz ê pêt thiêx li tàu pâuз hêil tiel pez luz côx chuôz thiêz pêt côx tsôngl mênhx cxux lê jênhx mênhx tàu Phux Tsur shix lâul nênhx chox cêr uô cêx mênhv, ntâul zax jênhx. Pêt Hmôngz siv nênhx zix tênhv tàu jông, tau shênhv phux.

Tror kaz lol txos tsêr, cur muôz cav purv têt lul tror heil kriê trau cur niêv mnongs, thiêz muoz Phux Tsur shix laul nênhx đêiv shav trau cur niêv shuôl. Cur niêv lol six shir phaz, cur niêv heil tiel: « Phux Tsur shix lâul nênhx lê siêz xul lê pêt Hmôngz luz siêz iz zav. Tàu nul lâul nênhx chox cêr, pêt Hmôngz siv nênhx zix tênhv tàu jông ». Txix luz six houv ê, jiêс turs cur luz siêz tuz xar heil tiel uô chal uô huôv chiê cov muôx tau iz hnuz cur tàu mul njiz Phux Tsur shix lâul nênhx iz jâus, tàu nhoz li cur luz ziêz thiêz cur siv nênhx thiêx li tàu nhoz kaz.

Cur tàu mul uô choz thôngz thiêz uô zoux chix tuiv. Pêz luz zoux chix tuiv zos Leix tsourz xênhr Tuânx jaor shênhy lê thour iz luz zoux chix tuiv. Cur tàu mul shâuv cōuv iz luz six chênhy, thâuv tror kaz lol haur jol, cur tàu choz jênhy vuv uô zoux chix tuiv lê shor tuiv tsar.

Pâuz heil tiel cêx mênhy lê phongz yox phuov tsar txos tox saz luz têz qour lourv, zax jênhy sir jos thax zuox cêx mênhy, nurl lour ro txiêx thiêz ro njêr uô huôz hôngx lol mul nxuô têx lux nênhx mul uô nurl lour lê têt tour, mul paz nurl lour tuô cêx mênhy thiêz tuô cav purv.

Nhoz haur cur luz jol muôx iz tus nênhx bê uô Vax a Vux, tus nênhx nê cxie lênhy cxie tul turz nzuz nurl tal, viv zos nurl uô zax jênhy lê têt tour. Nurl njuôz hnuz hmo ntux turz zos lê, tsi uô tul hâux luv đaz tsi, tsaz mênhy mul vol uz vol nê. Nurl mul nhal thiêz pâuz tàu heil tiel zours hloz Vax a Thinh luz tsêr đrav ntêx zos iz kro qour tsoz phuz thiêz zus đuô cav purv, viv lê nurl haur siêz xar tiel uô chal tul zours hloz nê turz pâuz mênhy pêv têx krór qour cav purv nhoz thiêz pâuz mênhy pêv têx nênhx nhoz haur jol tul tus mul uô zoux chi tuiv. Viv nhoz lê nurl siêz xar zuôr uô chal uô huôv chiê mu pov cōv trâu zax jênhy lol ntêt tul zours hloz nê, chiê muôz tul zours hloz nê lol khor, lol ntâul chiê pix tul zourv hloz nê muôz têx krór qour jeil cav purv thiêz têx nênhx mul uô zoux chix tuiv kriz tourv lol, zos uô tàu lê mól zix tênhy zax jênhy nov zuôr muôz txiêx, muôz njêr lol char sar nurl, uô tàu li nurl siv nênhx thiêx li tàu bluô nux. Nurl siêz xar nhoz li, nurl muôl sav khiêr mul pov trâu zax jênhy pâuz.

Hnuz zax jênhx ntêl tàu zours hloz Thinh, nurl lour muôz jênhx mênhx xor đourz iz huôv chix tsôngz mul trâu iz thax qour chiê shuôl nurl lour muôz zours hloz Thinh ntâu, muôz zours hloz Thinh đêi. Tsil car tix jênhx uô chal đêi, uô chal ntâu tsi cuanr, zours hloz Thinh iz lol lul đaz tsi tuz tsi thav. Uô tsil tàu têl, zax jênhx tror muôz zours hloz Thinh ntâu zuôr luôs tuôs, tiêv si zours hloz Thinh hax si tsov zav li, chiêx tuôs iz lol lul đaz tsi tuz tsi kriz trau tix jênhx. Tov kaz ne nurl lour zev ho tror nxuô zours hloz Thinh heil tiêl, zos zours hloz Thinh heil trâu nurl lour pâuz mol, nurl lour tsi taz zos muôz txiêx, muôz njêr trâu sours hloz xuz, nurl lour hax zuôr-tso nov trâu zours hloz uô thiêz.

Tsi cuanr zos tix jênhx zôngv tul sour toany đaz tsi lol nxuô, lol hêv thiêz lol ntâu tsil cuanr, zours hloz Thinh hax si tsov zav li chiêx tuôs tul đaz tsi tuz tsi kriz trâu tix jênhx. Uô tsi tàu têl, tov kaz nê nurl lour muôz zours hloz Thinh ntâu txos tuôs nurl lour thiêx tso têl.

Njiê njôngr tiv jênhx muôz zours hloz Thinh ntâu tuôs, jênhx mênhx xor đourz tul turs tuz lol six moz siêz, lol six yourx qiv zax jênhx, yourx qiv Đeox vãn Long tul phanr tôngv thiêz nurl têx têl tour.

Hnuz ê, tror kaz lol txos trêr, cur muôz Phux Tsur shix đêiv shav jeil trâu haur iz luz trax shôngz chiê hnuz kaz tàu shuôil, thiêz cur muôl sav mul chix tsôngz chor cur tix nhoz haur zourx chix tuiv lol sour đourl saz lax. Pêz muôz Vax a Vux tul lav ca tuô por tsês. Pêz luz zourx chix tuiv chix siêz sour đourl sir jos hux tôngv ntâu zax jênhx.

Cêx mênhv lê phongz yox iz hnuz pi iz hnuz phuôv tsar, zax jênhx uô tsi tàu têt, nurl lour muôz jêx jol lê jênhx mênhx xor đourz iz huôv chix tsôngz mul nhoz trau iz thax qour, nurl lour xar uô nhoz li chiê cov cav purv đros jênhx mênhx xor đourz lénhx lux tsil tàu, chiê cav purv thiêz zoux chix tuiv traus khênhv lax, tsil muôx nox. tsi muôx hâu, chiê nurl lour muôx qox chênhv mul shoz mix cav purv thiêz jênhx mênhx lê zoux chix tuiv. Tiêv si zax jênhx xar tsi txos heil tiêt, nurl lour ro ntax ro triêuv khur zil tsav six muôz jênhx mênhx xor đourz luz chêr tsav six chix tsôngz mul trau iz thax qour chiê nurl lour cuan tsiv, nurl lour uô cha phuôv phiv sourz phux tàu jênhx mênhx xo đourz mul cênhz Tang, mul cênhz Phux Tsur shix thiêz mul cênhz cêx mênhv luz siêz nêr! Viv zos nê, cav purv thiêz zoux chix tuiv hax siv tsov zav li hux tôngv, jênhx mênhx xor đourz hax siv tsov zav li xa têt nox têt hâu thiêz côx zav mul trau cav purv thiêz zoux chix tuiv nhoz trau hâu har jôngr, thiêz tsov zav li jeil cav purv, jeil zoux chix tuiv nhoz trau hâu tsêr chiê mul hux tôngv.

Pêz luz, zoux chix tuiv zênhz viv zos nhiv kruôr yênhx lix, fov thiêz muô txur côx zax nax tsênhv tsours, xur zil pez sour đoul tsav six tror kaz lol hâu jol hux tôngx chiê tol chiz phiv.

Muôx iz hnuz, cur tsênhv xo courv nhoz hâu tsêr, cur njiê pov muôx iz fâuv phar tôngv tuôx txos cur tsêr kaz vas, nurl lour khi muôx iz tus nênhs thiêz, nurl lour cê mul cê kur đrông nturl. Njiê pov fâuv nênhs nê, cur txir nhiv lo six txoz sêiz, cur txir nyei tiê nurl lour tuôx hâu tsêr ntêt cur. Tiêv sil fâuv nênhs nê tsi tuôx hâu cur tsêr,

nurl lour taz sos muôz cur tsêr tul nhux tsênhy
nos jâuz đrâu vax chaz mul lourv.

Tix jênhy iz hnuz iz lav cor, nurl lour mul txos
khor turs exar txos krur turs, thiêz lav tau lav
zuôv luôs têx nxei, luôs tex pox niêv. Viv zos lê,
pêz puôr lênhy turz txar mul nhoz trau haur har
jôngr chiê to chiz phiv ntâu zax jênhy.

Muôx iz hnuz, cur tsênhy jov jêz, hnor muôx
suôz foy tuô pis pôngs nhoz saz Cuynhy Nhei, cur
haur siêz six shar heil tiel tsil pâuz shor zos yuv
tul xuv qênhy đaz tsi, txourv pov muôx iz tus cur
tix khiêr khiêr tuôx txos cur tsêr heil cur tiel:

— Car chênhr mul txeil jênhy vuv lol! Phux
Tsur shix lê puv tuiv ntâu zax jênhy turz ntâu
tuôx txos Cuynhy Nhei lourv lol! Nhiv nê chor zax
jênhy tsênhy tso têt khiêr nax!

Cur txir muôz cur haur tsêr lul bluô tuô trau
pêz nox. Thâu cur sour cêr, cur txir choz teiv
cur heil tiel:

— Cox car chênhr mul lox! Cox mul zos còx
tau njiz Phux Trur shix lâl nênhş mol cox heil
tau nurl lâl nênhş pâuz tiel cur muôx lul nus
txos nurl lâl nênhş Hmôngz, thiêz cox ndo njôngr
heil kriê trau nurl lâl nênhş tau pâuz pêz Hmôngz
luz siêz.

Mul oz pêz hnuz cêr cur thiêx tau njiz puv tuiv,
puv tuiv lol six chôngz, zav đaz tsi nênhş turz
muôx cxuô tal, taz zos tsil muôx pêz Hmôngz xuz.

Cur tau choz jênhy vuv mul chox cêx trau puv
tuiv. Cur lol six shir phaz. Cur chox puv tuiv
mul tal iz mê tsav txourv fongv traus tix jênhy.
Oz tos nhiv khuôr chuôv siv tuô tau iz mêr tsav
xuz tix jênhy txourv traus surz thiêz tso têt khiêr.

pêz saz nê ntêl tàu zax jênhx lê iz tus nov luv
cxinhz. Luz six hourv ê cur luz six xar heil tiêl
ntâul zax jênhx zos nhoz li mol hax zôngx ziv
đuô pêr nhoz haur tsêr mul troul greix, thiêz cur
lol six xar muôx iz traz fov chiê tuz tàu tuô zax
jênhx.

Pêz chuôz shaz têz qourl tàu ceil fav, cur tàu
tror kaz mul tsêr shuôl cur niêv cur txir thiêz
cov nurl lour haur tsêr tror kaz mul nhoz haur jol
sav. Pov cur tror kaz lol txos tsêr, cur niêv cur
txir lol six shir phaz. Cur niêv nus cur tiêl:

— Cox puôl tàu njiz Phux Tsur shix lâul nênhz
lourv nax? Phux Tsur shix lâul nênhz puôl jông
nhoz li haur đêiv shav iz zav nax?

Têz qour tàu ceil pnay lourv, cur haur tsêr nênhz
tul tus tuz lo six shir phaz pir tav nox tsiêz zav,
cur tsil zênhy chiê cov cur niêv cur txir lour kho
siêz, viv zos li cur heil cur niêv tiêl:

— Cur tàu njiz Phux Tsur shix lâul nênhz lourv!
nurl lâul nênhz xur xur li haur đêiv shav iz zav ntas.

Thiêz cur heil trau cur niêv cur txir tàu pâu,
xiz jax zax jênhx thiêz Đeox Văn Long tul phar
tôngv khiêr mul lourv, tiêv sil nurl lour cho têt
tour thiêz yuô iz cho phar tôngv hax tsênhy nhoz
thiêe, pêz zuôr uô chal uô huôv chiê muôz zax
jênhx ntâul kaus tal thiêz muôz nurl lour iz huôv
troul tourv mul tal pêz luz côx chuôz, txos luz
six hourv ê pêz côx tsôngl mênhx cxux li jênhx
mênhx xor đourz thiêx li tàu nhoz kaz, thiêx li
tàu jông uô nox uô hnar. Luôs pêx zav mênhx
cxux tuz puôr lénhx muôx nênhz mul cxaz chuôz
uô puv tuiv mul ntâul zax jênhx, cur pênhr sênhz
zos iz tus hluôl Hmôngz, cur tsil zênhy nhoz haur

tsêr, nhoz haur tsêr txax muôs nênh. Viv zos lê
cur zuôr mul uô puv tuiv thiêz.

Cur mul uô puv tuiv. Thâuv choz traz fov trau
cur, tul thôngx tsiv tsi phiz heil cur tiêl:

— Nhiv nê choz traz fov nê trau cox, shiz vav
cox tsiv nhos pêz jênhx mênhx chênhz tuiv lê
cuanz zôngx yoanx thôngr.

Txix thâuv tau tuô traz fov sour trau haur
jênhx mênhx chênhz tuiv, jiês tus cur tus iz siêz
iz ziv uô tal thiêz uô jông sav chi cho trau cur lê
jênhy vuv, tsi cuanr zos khênhy lax txos txix tus.
Cur siv nênhx tau jông li hnuz nê txourv zos txix
hnuz uô cur tau njiz cav puv, tau cav puv muôz
Phux Tsur shix đêiv shav trau thiêz tau paz cêx
mênhy txox cêr lê tov lil.

Chuôx thông khav tsav ntâul zax jênhx, cur
niêv cur txir puôr lênhx txar mul nhoz haur har
jôngr, viv lê, txos hnuz hux fênhx tror kaz lol
txos tsêr, Phux Tsur shix đêiv shav traus muôz
uô ntuôs lourv, pêz puôr lênhx tur lol six khur
xiv, viv đêiv shav ê zos pêz tsêr njiz cêx mênhy lê iz
luz chiv nhênhy, nul xul li luz hnuz kuz tourv
plour trau pêz Hmôngz siv nênhx tsâu ntux ntir.

Tsênhy thông tur zos li, txos tsiêz, cur zêv ho
tror muôl iz đêis Phux Tsur shix li shav yiêz yiêz
li, muôz ngaz trau haur iz đêiv tsov, gra tror kaz
mul tsêr trau lour haur tsêr đêi nox tsiêz. Iz luz
txeil trau iz luz tsiêz đhâu mul, cur tsêr lê xênhz
hux zêv tur zos iz thông pir iz tau jông đuô, tau
hlông yiêz đuô.

Tiêur tar **ZAX A PAOR** *heil*

HOANGX HEIV *sâu*

TẤM ẢNH BÁC

Thiếu tá GIÀNG A PÁO
dân tộc Mèo

Tôi vừa đi lấy một *lù cỡ* ⁽¹⁾ quả muối từ mãi núi cao về để ăn thay muối, thì một bạn thanh niên cùng xóm đến khẽ bảo tôi:

— Đồi đời đến nơi rồi! Bọn Pháp và tên tay sai Đèo Văn Long tàn ác sẽ bị bộ đội Cụ Hồ tiêu diệt. Nay, theo tao vào núi nghe cán bộ Cụ Hồ nói chuyện đánh Pháp đi.

— Mà nói gì lạ thế? Bộ đội Cụ Hồ là cái gì?—
Tôi lấy làm lạ, hỏi.

— Theo tao rồi sẽ biết!

Tôi theo anh bạn đi, nhưng không phải vào rừng mà tới ngay cuối xóm. Ở đấy, nhiều bà con đã tập trung quanh hai thanh niên lạ, khỏe mạnh, mặc quần áo màu lá cây, vai đeo súng, trông hiền từ lắm. Anh bạn tôi chỉ hai người đó, nói:

— Đây, cán bộ tuyên truyền vô trang của Cụ Hồ đây! Họ thương người Mèo ta lắm. Cụ Hồ cử

(1) *Lù cỡ*: sọt đan đẹp, người Mèo đeo trên lưng để đựng các thứ, leo núi cho tiện.

họ lên dây để giúp người Mèo ta đánh giặc. Họ giỏi lắm.

Từ thuở bé đến hôm nay, tôi mới được nghe chuyện lạ như thế. Hai cán bộ nói tiếng Mèo rất sôi, tôi nghe thích lắm. Tôi nhớ đại ý các anh ấy nói: « Người Mèo, người Dao, người Thái, và cả người Kinh ở miền xuôi, đều bị thằng Pháp làm khổ. Giặc Pháp và bọn quan lại tay sai chia rẽ chúng ta để dễ dè đầu cưỡi cổ chúng ta, thu thuế, bắt phu, bắt lính. Ở đây chúng ta thiếu muối ăn và đói cơm, ở miền xuôi cũng đói khổ. Chúng ta phải đứng lên, cùng nhau đánh đuổi giặc Pháp và bọn quan lại tàn ác, giải phóng quê hương, thì mọi người mới yên ổn làm ăn sung sướng được ».

Một anh cán bộ rút trong ngực áo ra một tập ảnh Bác Hồ. Tôi được tặng một bức. Rồi anh cán bộ kể tiểu sử và nhắc lại những lời hô hào, dạy bảo của Bác cho chúng tôi nghe. Lúc đó, tôi cho là Bác tài giỏi hơn cả những người trời trong truyện cổ của người Mèo.

Về nhà, tôi đưa cho mẹ tôi xem ảnh Bác và nói chuyện cho mẹ nghe. Mẹ tôi vui mừng nói: — « CỤ HỒ hiền từ giống người Mèo ta nhỉ. BỤNG CỤ NGHĨ cũng như bụng người Mèo ta nghĩ. Đi theo CỤ HỒ nhất định người Mèo ta sẽ sung sướng ». Lời nói của mẹ càng làm cho tôi thêm tin tưởng vào Bác và chỉ mong sao được gặp Bác, kể cho Bác nghe nỗi khổ của người Mèo ».

Từ khi gặp cán bộ, nhận ảnh Bác, nghe chuyện Bác, tôi thấy lòng mình cứ dần dần sáng ra, cảm thấy cái *lù* cở trên lưng nhẹ hơn, chân leo núi như có thêm sức của con ngựa. Tôi được cán bộ cử làm thông tin liên lạc, và tôi đã ghi tên nhập đội du kích

dầu tiên của vùng cao huyện Tuần Giáo, tỉnh Lai Châu. Sau một thời gian tập trung vào rừng huấn luyện, tôi được chỉ định làm tiểu đội trưởng du kích của xóm, phụ trách mười hai người. Thế là tôi đã đứng trong hàng ngũ kháng chiến.

Đánh hơi thấy phong trào cách mạng đã lan tới vùng cao này, bọn địch tăng cường lòng sục, bắt bớ, đàn áp dã man. Chúng treo giải một đầu cán bộ là một tạ muối và tiền. Trong *lũ* cỏ hạt giống thế nào chẳng có hạt thối không mọc. Làng tôi có tên Vàng A Vừ sợ chết, ham tiền ham muối, đã muốn làm tay sai cho địch từ lâu. Dân làng ai cũng cảnh giác và khinh ghét nó. Nó rình mò như con chó rình mồi nên nó biết cụ Vàng A Thỉnh đã từng nuôi cán bộ trong nhà. Nó chắc cụ Thỉnh phải biết cán bộ ở đâu và dân làng ai đã gia nhập du kích, nếu bắt cụ phải khai ra thì nó tha hồ mà làm giàu. Thế là nó đi báo cho địch. Sau khi bắt được cụ, chúng đồn cả làng tập trung vào một nơi, trong đó có cả đồng chí cán bộ người Kinh ăn mặc như người Mèo, cán bộ ủy ban, xã đội mới thành lập, tất cả anh em du kích và tôi. Bọn địch đã treo ngược cụ Thỉnh lên cạnh đào ngay trước nhà cụ. Chúng hỏi:

— Mày thường đem *mền mền* ⁽¹⁾ cho Việt Minh ở đâu? Dân làng đứng đây có những đứa chó chết nào theo Việt Minh? Khai ra thì sống, không khai thì chết.

Cụ Thỉnh khinh bỉ nhổ một bãi nước bọt, nhìn chúng trừng trừng, không thêm trả lời. Máy thẳng lính của Đèo Văn Long hét lên:

(1) Bọt ngô xay hấp lên, lương thực chính của đồng bào Mèo.

— A! Quân đói rách, mày lại định noi theo cán bộ Việt Minh cộng sản của mày à? H-ừ-m! Thứ mày đừng hòng!

Huých! Huých! Từng loạt báng súng, mũi giày thì nhau thúc, đá lên tằm thân, gầy yếu của cụ Thinh. Cụ chết đi sống lại mấy lần song vẫn không nói một lời. Đánh đập hành hạ không ăn thua, chúng hạ dây để cụ nằm dài trên mặt đất, và quay ra mua chuộc:

— Mày đã ngủi thấy cái chết chưa? Thân già rồi mà sao đại dột thế? Mày khai ra sẽ được các quan Pháp cho sống, lại còn được thưởng nhiều tiền, muối. Ra làm việc với các quan, cả nhà mày sẽ được sung sướng không hơn ư?

Cụ Thinh vẫn không thêm hé răng.

Không dụ dỗ mua chuộc được, chúng lại rút dây treo ngược cụ lên, tra tấn dã man tàn bạo hơn trước.

Lần đầu tiên nhìn thấy cảnh tra tấn man rợ, thật ra tôi cũng ghê sợ, nhưng trong lòng thì căm thù bọn giặc lắm. Cụ già gầy yếu thế kia, chịu sao nổi những chiếc báng súng tới tấp nện vào đầu, vào mặt, vào những khớp xương, khuỷu tay, đầu gối, mắt cá chân! Chúng tôi ai nấy đều thương và lo lắng sợ cụ Thinh không chịu được đòn đau, khai ra thì chúng tôi sẽ bị bắt. Nhưng cụ đã cắn chặt hàm răng, từ đầu chí cuối không nói nửa lời. Đôi mắt cụ ngược nhìn dân làng, nhìn chúng tôi lần cuối cùng trước khi tắt thở, càng khích lệ chúng tôi quyết tâm theo Cụ Hồ tiêu diệt bọn gian ác. Theo Cụ Hồ thì phải bảo vệ cán bộ. Làng này chỉ có một thằng Vũ chứ không thể có hai thằng

Vừ! Nước mắt tôi chảy ra ướt má, lòng tôi sôi sục căm thù bọn Pháp, tên tay sai Đèo Văn Long và tên Mèo gian Vàng A Vừ. Tôi không run sợ như lúc đầu nữa. Ngay đêm ấy, tôi mở tấm ảnh Bác ra xem, rồi làm một ống nứa có nắp đậy, cho tấm ảnh vào đấy, cất giấu cẩn thận. Chúng tôi hoạt động mạnh hơn và cũng thận trọng hơn. Chúng tôi bàn kế hoạch diệt tên Mèo gian, tránh hậu họa cho dân làng. Phong trào cách mạng ngày càng phát triển. Bọn địch dồn dân ở tập trung một chỗ để chúng dễ kiểm soát và ngăn cản cán bộ, du kích hoạt động. Nhưng chúng đã nhầm. Với sức cường bạo, chúng có thể tạm thời dồn dân vào trại tập trung, nhưng lòng dân đối với cách mạng, đối với Đảng và Bác Hồ thì không có hàng rào dây thép gai nào ngăn cách được. Cán bộ vẫn cứ ra vào hoạt động, nhân dân vẫn đem gạo ngô vào rừng nuôi cán bộ và giấu cán bộ ngay cả trong nhà mình nữa.

Đội du kích của chúng tôi mới thành lập, chưa đủ vũ khí, tập trung hoạt động không có lợi, chúng tôi được lệnh phân tán về gia đình hoạt động, tuyên truyền cách mạng, gây cơ sở vững vàng để chờ thời cơ. Tôi trở về nhà. Một hôm, tôi đang ngồi vót nan cho bố tôi đan *lù cở*, thấy bọn địch lại kéo đến. Chúng bắt hai người ở làng bên, trói giật cánh khuỷu giòng dây ra đằng sau, giải qua trước nhà tôi. Chúng gọi:

— Ê! Trong nhà còn ai, hay theo Việt Minh cộng sản hết rồi?

Bố tôi lo quá, khẽ thốt lên:

— Trời ơi, chúng nó bắt con mất, con ơi!

Nhưng may sao chúng lại không vào nhà tôi, mà chỉ dắt mất con bò của nhà đang gặm cỏ ở vệ đường.

Trước cảnh quân địch o ép, bắt thanh niên, hãm hiếp phụ nữ, cướp lợn cướp bò, tôi không chịu được, bàn đưa cả gia đình vào rừng làm lán ở để dễ hoạt động bí mật hơn. Nhìn những núi đá nhấp nhô vươn lên trên thung lũng mây mù, tôi thấy núi như thăm nhắc tôi phải vùng đứng lên chứ chịu đựng mãi khổ lắm rồi! Ngày đêm tôi mong chờ giờ hành động.

Một hôm, *mẻn mẻn* ăn đã hết, chỉ còn lưng một *lù cở* ngô, tôi đổ vào xay giúp mẹ, nhưng ruột gan cứ rối như tơ vò. Ngô chảy hết từ lúc nào mà tay tôi vẫn cứ quay chiếc cối đá. Bỗng tôi nghe thấy tiếng súng nổ âm âm từ phía Quỳnh Nhai vọng lại. Tôi ngừng tay, lòng hồi hộp. Đứng ngồi không yên, tôi ước ao giá có một con ngựa và cây súng, tôi sẽ phi ngay về phía có tiếng súng nổ. Giữa lúc ấy, anh liên lạc của đội du kích đến báo tin:

— Bộ đội Cụ Hồ đã tiến vào Quỳnh Nhai, giặc Pháp đang bỏ chạy. Bộ đội cũng sắp lên giải phóng cho người Mèo ta. Anh chuẩn bị lên đường nhận nhiệm vụ.

Tôi sung sướng bồi hồi nghĩ không biết mình sẽ được nhận nhiệm vụ gì. Lần đầu tiên xa gia đình xa quê hương đi nhận một nhiệm vụ mới, tôi cảm thấy bao nhiêu nỗi buồn vui lẫn lộn. Tôi chạy ra chạy vào không biết mang đi những gì, để lại những gì. Như cùng vui lây với tôi, bố tôi bảo:

— Sao mày cứ lúng túng mãi, bắt con lợn mổ làm lương ăn đường, chóng lên! Có được gặp Cụ Hồ, cho bố gửi lời thăm sức khỏe Cụ và nói với Cụ là dân Mèo mong Cụ lắm.

Sau mấy ngày đêm xuyên rừng vượt suối, tôi đã tới chỗ hẹn. Bộ đội Cụ Hồ đã vượt sông Đà đông nghìn nghịt. Nhìn những anh bộ đội hiền từ, trong đó có người Kinh, người Thái, người Tày... tôi mừng mừng tủi tủi. Mừng vì bộ đội Cụ Hồ gồm đủ các dân tộc anh em đã lên để giải phóng cho quê hương tôi, tủi vì người Mèo chúng tôi còn thiếu mặt trong hàng ngũ đó.

Được nhận nhiệm vụ đưa đường cho bộ đội về giải phóng quê hương, tôi thấy lòng rộn ràng xúc động. Trên đường hành quân, thỉnh thoảng chúng tôi chạm trán với địch. Chỉ sau vài phút chiến đấu, bộ đội ta đã bắt sống một thằng quan hai Pháp, số còn lại bỏ chạy tán loạn. Đánh trận thế này thì sướng hơn đi săn nai! Tôi nghĩ thầm và ước ao được cầm súng đánh giặc.

Trước sức mạnh như vũ bão của bộ đội ta, giặc Pháp và bọn tay sai nháo nhác tháo chạy. Quê hương tôi được giải phóng, mọi người trở về làng cũ làm ăn. Riêng gia đình tôi chưa kịp về, hây còn ở trong rừng. Tôi tạt vào báo tin chiến thắng cho gia đình biết. Mẹ tôi đang ngồi giã bột báng, thấy tôi về liền reo lên:

— A, con đã về! Có được gặp Cụ Hồ không? Cụ có giống ảnh không?

Tôi chưa được gặp Bác nhưng để đáp lại lòng mong ước tha thiết của bố mẹ tôi, trước không

khí gia đình vui hơn ngày tết, tự nhiên tôi buột miệng trả lời:

— Con đã nhìn thấy Bác Hồ. Bác giống ảnh lắm! Nhà ta chuẩn bị về làng thôi. Pháp và lính của Đèo Văn Long bị bộ đội của Bác đánh đuổi khỏi làng rồi.

Cả nhà tôi ai nấy đều mừng rỡ. Song tôi lại phải đi ngay, tôi chỉ kịp nói:

— Con cáo chưa ra khỏi vườn thì gà còn bị mất. Chưa đuổi được Pháp ra khỏi nước thì nhà chưa yên nên phải đuổi chúng đến cùng. Các dân tộc anh em đã có mặt trong hàng ngũ bộ đội, con là thanh niên Mèo, ở nhà thì xấu hổ lắm, con phải ra đi thôi!

Tôi từ biệt gia đình và gia nhập bộ đội. Đồng chí chỉ huy trao cho tôi một khẩu súng trường vừa cướp được của giặc, rồi nói:

— Giữ khẩu súng này, đồng chí hãy diệt thật nhiều giặc để xứng đáng với truyền thống của quân đội ta.

Từ ngày cầm súng, tôi đã chiến đấu không mệt mỏi. Tôi nhận và hoàn thành bất cứ việc gì cấp trên giao phó. Ngày nay, sở dĩ tôi đã trở thành một sĩ quan trong quân đội nhân dân Việt Nam, chính là vì đã tìm thấy chân lý từ khi được nhận tấm ảnh Bác Hồ, nghe tiểu sử Bác và làm theo lời Bác.

Khi tôi trở về thăm gia đình, việc đầu tiên là tôi nói với mẹ tôi cho xem lại tấm ảnh Bác. Mẹ tôi thở dài cho biết là suốt chín năm kháng chiến gian khổ, tấm ảnh Bác theo gia đình tản cư trèo đèo lội suối dãi gió dầm mưa, lại mở ra gấp vào

nhiều lần nên đã nát mất rồi. Tôi rất tiếc tấm ảnh ấy. Tuy là ảnh khắc gỗ in trên giấy thường, nhưng nó là kỷ niệm vô giá, nó là ánh mặt trời lần đầu tiên soi rọi vào cuộc đời tối tăm của tôi — của cả dân tộc tôi nữa — trước kia. Tôi mở ba lô lấy tấm ảnh Bác lồng trong khung kính, treo lên giữa nhà. Từ đấy, cứ mỗi mùa xuân đến, tôi lại đem về cho gia đình một tấm ảnh mới. Những ảnh cũ, mẹ tôi trân trọng cất vào một nơi. Hòa bình đã mười một năm, trong nhà tôi có mười một tấm ảnh Bác. Mỗi lần có ảnh mới trong nhà là mỗi lần đời sống của gia đình tôi được cải thiện hơn một bước.

HOÀNG HẢI ghi

THOANX CHIX TOUTV TXÊNHZ NTÂUL CHÊNHZ NHÔX LÊ YOANX THÔNGR

Zêx nax luz côx chuôz xul li iz zis hmôngz muôx cur tix chôngz iz zav. Thiêz nhoz trau haur luz niês chuôz thênhx nê, txos hnuz nê, mênhx cxux Hmôngz tsil pâuz shor tuz nhoz tau muôx pês tsours tiêv nênhx lourv!

Nhoz trau haur pêz Zêx nax côx chuôz, nhiv nê muôx 28 vay nênhz zos mênhx cxux Hmôngz. Mênhx cxux Hmôngz nhoz cxuô haur 13 luz xênhr, tsur zov zos nhoz côx xênhr nhoz jax ntul chiêv puôz trau Tsôngz côx thiêz Lox côx xul li nhoz Hux Zax xênhr, Lol Ciêz xênhr, Leix Tsourz xênhr thiêz Ziv Luv xênhr... Tal hur si chor Hmôngz nhoz trau haur 4 luz xênhr nê tsav 80 % puôr lênhx chor Hmôngz nhoz trau haur pêz Zêx nax côx chuôz.

Mênhx cxux Hmôngz tsur zov zos nhoz trau tox saz têz qour thiêz chuôs zos uô têz xuz, viv sos ntux kruôr, dêx tsours, xur zil Hmôngz tsours uô liêx.

Mênhx cxux Hmôngz tsur zov pheiz uô Hmôngz Đourz, Hmôngz Lênhs, Hmôngz Suô thiêz Hmôngz Đuz.

Mênhx cxux Hmôngz zos iz tsôngz mênhx cxux nênhz tsours nhoz trau haur pêz Zêx nax côx chuôz,

tiêv sil mênhx cxux Hmôngz muôx iz luz thoanx chêx tourv txênhz ntâul tiv côx tsur ziv lê yoanx thôngr, thiêz muôx iz txox cêr uô nênhx lol six zênhz zôngl.

Mênhx cxux Hmôngz thoanx chêx tourv txênhz ntâul chênhz nhôx lê yoanx thôngr thiêz txox cêr uô nênhx khur zil muôz pheiz uô oz luz ceiz toanv: Thourx iz luz ceiz txourv zos luz ceiz toanv thâuv tsil tâu muôx Tang lênh tov, thiêz luz ceiz toanv tov kaz nê zos txix thâuv muôx Tang sour lol lênh tov.

A — LUZ CEIZ TOANV THÂUV TSIL TÂU MUÔX TANG LÊNHL TOV.

Nhoz trâu hâur luz ceiz toanv nê, pêz khur zil muôz pheiz uô oz luz six chênhz: Thourx iz luz six chênhz zos pêx zav mênhx cxux nênhx sour lol lênh tov mênhx cxux Hmôngz sour đoul ntâul Zax jênhx, luz six chênhz tov kaz nê zos mênhx cxux Hmôngz txurv tôngv sour lol ntâul Zax jênhx.

Thâuv Zax jênhx nhiv kruôr tuôx chênhz nhôx puôv tsav pêz Zêx nax côx chuôz, xuz thourx nurl lour tsuôr zos tsav tâu đras liêx têz qour, tov kaz nê nurl lour thiêx li txênhy tuôx mul puôv tsav tâu tox siêz têz qour.

Thâuv Zax jênhx nhiv khuôr mul puôv tsav tâu Xiz pêx luz tox siêz têz qour, mênhx cxux Hmôngz tsourv sour lol cxaz chuôz Nguyễn cuang Bichr lênh tov lê qir ziv tros thiêz Liux zông Phux lênhl tov lê tros qix đuz sour đoul ntâul Zax jênhx.

Tov kaz nê nhoz trau Ngaz peiv xênhr thiêz Hux fênhr xênhr lê Hmôngz tuz sour lol cxaz chuôz Đêx Kiêux thiêz Đôc Ngữ lênh tov ntâu Zax jênhr lê phongz yox. Luz six chênhrz nê nhoz Ziv Luv xênhr lê mênhr cxux Hmôngz tuz muôx iz tus nênhz bê uô Zax Uôr Lux nhoz Pur Luông sour lol lênh tov jênhr mênhr xor đourz ntâu Zax jênhr. Tov kaz nê Đêx Kiêux thiêz Đôc Ngữ lênh tov lê qir ziv tros traus six piêv, Đeox Văn Trix mul thour shax Zax jênhr, txos luz six houv nê, mênhr cxux Hmôngz ntâu Zax jênhr lê phongz yox zil tuz zos cênhrz qí traus six piêv (shông 1884 — 1892).

Tuz zos nhoz trau haur lus six chênhrz nê, nhoz Lol Ciêz xênhr lê Hmôngz thoanx chêx đros mênhr cxux Choz tsiz, Zir, Nungx, Jeir uô cê, cxaz chuôz đros Liux Zông Phux lênh tov lê tros qix đuz uô cê sour đourl côngv ntâu Zax jênhr. Xuiz jax tsil muôx iz traz jông fov tsi cuanr, tiêv si mênhr cxux Hmôngz tuz oz jâus muôz chor Zax jênhr tros kol Lo Ciêz tuôx mul Puôv huôr tuô piêv tal, uô trau Zax jênhr zuôr ziv luz shông tov kaz thiêx li txênhrv tau mul tsav tau Puôv huôr, thiêz oz shông tov kaz thiêx li txênhrv mul tsav tau Foz lungx thiêz Mung khaz luz khur.

Shông 1886, nhoz Hux zax xênhr, mênhr cxux Hmôngz thoanx chix đros mênhr cxux Suôr, Cho thiêz Choz tsiz uô cê, ntâu Zax jênhr nhoz txox cêr kol Shênhrz Cuanz tuôx mul Hux Zax, muôz Zax jênhr tros tuô saz thiêz tuô tuôs ntâu. Nhoz trau luz six chênhrz ê, Zax jênhr tsuôr zôs tsav tau Hux Zax luz ciêz khur xuz, txênhrv tsil tau mul pêx cxuv. Tov kaz nê Zax jênhr zuôr kol Por

Lâux (Coz Fênhx) txox cêr thiêx li txênhv mul trâu Tôngx Pênhz têz qour.

Tov kaz nê muôx iz chor nênhx trâus Zax jênhx lê zinhz moux, trâus Zax jênhx nxuô, khiêr mul troul Zax jênhx tis tror kaz lol ntâul qir ziv tros, viv nhoz li qir ziv tros thiêx li trâus six piev, Zax jênhx thiêx li txênhv tuôx mul tsav tâu Tôngx Pênhz luz têz qour.

Thâuv Zax jênhx muôz tox siêz têz qour tsav tâu lourv, nurl lour iz phaz mênhv nxuô iz cho nênhx mul cênhz nurl lour, iz phaz mênhv nurl lour zôngv côx tsôngl li zênhz moux sour toany lol uô trâu côx tsôngl mênhx cxux tsil thoanx chix, thiêz mênhx cxux Hmôngz nuiv puv lol zos tsi thoanx chix thiêz, sour đoul puôr lênhx muôx mox tênhv tal, zos li nurl lour thiêx li muôx qox chênhv thiêz muôx chiz phiv mul thax zuôx côx tsông mênhx cxux lê jênhx mênhx xor đour. Lênhv viêv, nurl lour sir jos pux shux côx mênhx cxux lê jênhx mênhx xor đourz, zuôv jênhx mênhx xor đourz thêv tal côx zav sê : zax zênhz, cừ blêx ... zuôv jênhx mênhx xor đourz mul uô phuz, mul uô cuz liz chiê mul paz nurl lưor nđoul cêr nênhl, uô zênhx fax ... Thêx pix zos nurl lour zuôv jênhx mênhx xor đourz chos zax zinhz chiê muôs xaz zinhz trâu nurl lour gra mul uô luôv. Jênhx mênhx xor đourz lênhx tus tsil txâul zax zinhz thêv sê thiêz tsil muôx zax zinhz muôs trâu nurl lour zuôr trâus nurl lour phuôv thiêz chaz mul cừ nhov poz. Viv chos zax zinhz, ntâu xuv nênhv trâus zênh zax zinhz, ntâu xuv nênhx iz tus tuô iz tus turz zos viv uô luôv zax zinhz.

Têx tsênhv txôngr thiêz têx lil tsar zos Zax jênhx txuiv tâu jos lê têt tươ, nurl lour cẩu chix đros Zax jênhx uô cê uô luôv zax zinhz thiêz uô luôv njer. Jênhx mênhx xor đourz lénhx tus trâu nurl lour phuôv, hux si muôx tus sur qinhx đaz tsi mul đriêr txos nurl lour, puôr lénhx turz zuôr muôz greix chour thiêz muôz zax jinhz chiê uô nyar ntux xa trâu nurl lour. Lênhv viêv Zax jênhx zêv hor muôz txiêx muôz njer lol uô huôz hôngx thiêz uô char sar trâu têx nênhx tâu jos paz nurl lour uô têt tour.

Tsi cuanr zos Zax jênhx uô tâu zinhx fax, uô tâu fov thiêx thiêz chox tâu tros mul tsuôv trâu tox siêz têt qour, mênhx cxux Hmôngz hax si tsov zav li sour lol ntâu Zax jênhx xul li đrav ntêx iz zav.

Heil txos mênhx cxux Hmôngz sour ntâu Zax jênhx lê xuv vqinhx nê muôx lol six ntâu, tiêv si tsur zov muôx oz jâus sour ntâu Zax jênhx lê phongz yox txuiv lox. Thour iz jâus txourv zos Shôngx Uêr Txav sour lol lénhl tov jênhx mênhx ntâu Zax jênhx, jâus tov kaz nê zos Vux Pax Txei sour lol lénhl tov jênhx mênhx ntâu Zax jênhx. Thêx pix zos jâus tov kaz nê, tsil taz zos muôx zinhhl sal lox nhoz trâu haur coux tsôngl mênhx cxux nhoz pêt coux chuôz xul li nhoz Xiz pêt thiêz nhoz Zêx pêt xurz, hax tsênhv muôx lol six lox lê zinhhl shal mul txos puôs Lox coux luz têt qour thiêz.

1. Shôngx Uêr Txav lénhl tov jênhx mênhx xor đourz ntâu Zax jênhx (shông 1911—1912).

Shôngx Uêr Txav tul nênhx zos nhoz Hux Zax xênhr, Tônhx Pênhz shênhv, Tônhx pênhz sêv Six

fiêx luz jol. Nul lênhl tov jênhx mênhx ntâul Zax jênhx lê phongz yox tsi taz zos tàu tal hur si nhoz Hux Zax xênhr lê Hmôngz cxaz chuôz, lénhv viêv hax tàu tal puôr lénhx cho Hmôngz nhoz trau saz chiêv pêv uz (Tsôngz côx) lê zôngl phuv thiêz.

Xuz thourx zos muôx tàu 400 tus nênhx lê nhoz trau Ngeix Pan Sui luz jol mul txos Tôngx Pênhz luz khur đros Zax jênhx tul nov bê uô Lê-ô-na tourv txênhz. Jâus tourv txênhz nê lê zoz qourx zos: «Phar tuiv zuôx fêx pux shux jênhx mênhx xor đourz. Zoz qourx tàu txuv zourx uô nox uô hâu, tàu txuv zourx uô luôv zax zinhz thiêz uô luôv nêr».

Jênhx mênhx xor đourz zoz qourx nhoz lê, tiêv si Zax jênhx tsil lil. Zos li, Shôngx Uêr Txav muôl sav txourx lênhl tov jênhx mênhx sour lol ntâul Zax jênhx. Thourx iz chuôv Shôngx Uêr Txav nul lour txourv ntâul tàu Zax jênhx thiêz Tsôngz zaz chinhz nhoz jax ntul txiêv lê pêz luz zinhx fax: luz zinhx fax nhoz Muôl lénhx, nhoz Hen Tong thiêz luz zinhx fax nhoz trau Thênhx fôngx.

Lénhx qi Shôngx Uêr Txav txourv chox tros mul ntâul Mol taz luz zinhz fax, muôz Mol taz luz zinhx fax poz vix tàu pêz hnuz pêz hmo, tiêv si ntâu tsil txênhv zinhz viv luz zinhx fax nê lo si kho thiêz Zax jênhv zêv hor tàu tros tuôx chourv.

Qir ziv tros iz phaz mênhv mul ntâl côx yuv, iz phaz mênhv mul shoz mix chor phar tôngv đros jênhx mênhx xor đourz muôx gri nyar, xul li tuô pêz tus txôngr chuôv nhoz Lungx Fênhx, Lungx Txênhr thiêz Fur Lungz. Xiz jax tul tsênhv txôngr nhoz Mol taz khiêr điv lourv, tiêv sil nul têx vax tsêr

tuz puôr lênhx trâus tros qir ziv muôz yoz tal theiz hlour tal hur si. Yuôr iz chor, muôx têx khiêr gâuv, muôx têx tourv lol thourx shax. Viv lê, luz six chênhz nê Zax jênhx nhoz trâu Hux Zax xênhr tox siêz li tsênhy qênhx tsuôr zos yuôr til luz khôngz bê xuz, tsil car hux tôngv tul đaz tsi.

Zax jênhx phaz max tal, uô tsil tàu têt, tov kaz nê nhoz trâu Hux Niv Zax jênhx thiêx fiêv tàu iz tus nov đaiiv tar, iz tus nov vul cênhz thiêz plâuiz tus nov xuv qinhz chox tàu muôx 10 tuôv tuiv Zax jênhx tros, pheiz uô pêz luv cêr tror kaz tuôx ntâu Tôngx Pênhz, Mnox Vax thiêz Mol Taz.

Tros qir ziv nzu têt nxiêl ntâu, muôz Zax jênhx tuô saz thiêz tuô tuôs ntâu, muôz Zax jênhx tuô six piêv har ntâu jâus. Nhoz trâu saz tros qir ziv, sil chênhz ntâu Zax jênhx chaz ntêr, khôngz lôngl uô tsi tàu, tsil muôx krór tus paz jos, paz fov, viv lê, tros qir ziv iz hnuz iz fôngv trâus khênhy lax, thiêz tov kaz nê trâus six piêv. Shôngx Uê Txav thiêz nurl chor pox niêv tuz sê iz huôv trâus zax jênhx poz vix thiêz ntêl tal nhoz Mnox Vax.

Zax jênhx zôngv tal cox zav sôur toanv tuz nxuô tsi tàu Shôngx Uê Txav mul cênhz nurl lourr, tov kaz nê Zax jênhx muôz Shôngx Uê Txav xa mul côi nhoz Hux Zax, yuôr Shôngx Uê Txav têx pox niêv tuz sê, Zax jênhx iz huôv muôz khourv lourx trâu Tôngx Pênhz luz khur.

Zax jênhx muôz Shôngx Uê Txav chox mul côi tàu zuôr luôs iz shông, tiêv sil nhoz trâu saz đrâuv qir ziv tros lê suôz fov hax si tsov zav lê tsi tu. Uô tsil tàu têt, Zax jênhx muôz Shôngx Uê Txav tso tourv lol. Zax jênhx muôz Shôngx

Uêr Txav tso tourv loll ê zinhz mourx tsur zov zos xar uô cov jênhx mênhx xor đourz hoaix nhix thiêz tsil nênhx Shôngx Uêr Txav tul nênhx.

Xul li tul tsor tàu div tror kaz haur đruôz jôngr, Shôngx Uêr Tvav zêv tror txur tsix đuô thiêz lênhl tov tros qir ziv tror ntâul Zax jênhx.

Xuz thourx tros qir ziv tsuôv nhoz Mnox Vav Lungx Txênhr sêv Muôl lâux luz trôngz, luz six hourv nê, qir ziv tros tror ntâul Zax jênhx nhoz jax ntul chiêv iz suôv lê zinhx fax, thiêz mul ntâul Fur Pav khur luz zênhx fax, tiêv sil puôr lênhx tuz trâus six piêv.

Zax jênhx nhoz Fur Pav tul nov teiv li bê uô Tô-ma, nurl cừuz chix đros tsôngz côx chor thurl phil uô cê, nurl chox Zax jênhx tros thiêz thur zôngl, hnuz 29 luz tsênhz zêv shông 1912, mul muôz tros qir ziv poz vix nhoz Muôl Lâux, oz tos sil ntâul iz chuôv, tov kaz nê tros qir ziv trâus thuiv. Nhoz trâu tsav nê, Shôngx Uêr Txav pox niêv tuz sê iz huôv trâus shiz xênhz tal.

Shôngx Uêr Txav hax siv tsov zav lê hux tôngv, tsov zav lê ntâul Zax jênhx, chênhz chix tsilt hourx shax Zax jênhx.

Nhoz Tôngx Pênhz sêv muôx iz tus nênhx bê uô Vax Xinx, nurl zos iz tus cxênhz tsar, đrav ntêx tus nênhx nê uô đuô Shôngx Uêr Txav lê tros, đros Shôngx Uêr Txav sour đourl ntâul đuô Zax jênhx. Tov kaz nê tus nênhx nê phar siêz, tis tror kaz mul cênhz Zax jênhx, uô Zax jênhx lê têt tour, tiêv si Shôngx Uêr Txav tsil pâu. Viv zos li, muôx iz hnuz Shôngx Uêr Txav thiêx mul txos Tôngx Pênhz nriêr nurl, đros nurl lênhx lux chiê sour

đoul saz la ntâul Zax jênhx. Tul phar tôngv nê nưl nxuô Shôngx Mêr Txav mul nhoz trầu haur iz luz krur tsuô tol nưl, iz phaz mênhv nưl khiêr mul pov trầu tul tsênhv txôngr Zir bê uô Nguyễn đinhx Cao nhoz Tôngx Pênhz. Viv zos lê, hnuz 22 luz xưv zêv shông 1912 Shôngx Uêr Txav trư trầus Zax jênhx ntêl tâu.

Jâus nê, Zax jênhx trư muôz Shôngx Uêr Txav chox mul cư nhoz Hux Zax. Tov kaz nê nưl lưư muôz Shôngx Uêr Txav nhiê tuô lưư.

Shôngx Uêr Txav zos mênhx cxư Hmôngs lê iz tus zênhz shôngx, xưiz jax nưl tus nêngs tuô lưư tsi coanr, nưl tuz thix siêz thiêz phuôx zax tal nro mênhx cxư Hmôngz chênhz chix tưư txênhz tsil kâus lê zênhz shôngx yoanx thôngr: «Txưư zos heil tiêl tuô tsil coanr tuz tsil lênhx uô têx phar tôngv muô côx chuôz thiêz têx tiv côx tsưư ziv lê nưx liv».

2. Vưx Pax Txei lênh to v jênhx mênhx xư đưư ntâul Zax jênhx (1917 — 1922).

Vưx Pax Txei lênh to v jênhx mênhx xư đưư sưư lol ntâul Zax jênhx lê phongz yox xư thưư zos qư kol Xiz Pêx, to v kaz nê thiêx li phuôv tsar mul txos xư zưl lê Hmôngz têz qư nhoz trầu haur pêz luz Zêx Nax côx chuôz, thiêz phuôv tsar mul txox Lox côx luz côx chuôz. Jâus lưư txênhz nê chaz ntêr lênhx qư 5 shông lê six chênhz, thiêz lol sos iz jâus txưư lox lê, muôx txưư tsix lê, muôx chênhz zênhv ntâul chuôv lê iz jâus zênhz zôngl lê tưư txênhz.

Thâư uô thưư iz jâus siv ciêv têx côx chuôz si ntâul chuôv zưôr lưô sưô câư, Zax jênhx

(Phuôx côx) trâus suz thiêz trâus pluôs tal. Viv nhoz li, nurl sir jos pux shux têx côx chuôz trâus nurl puôv tsav lê jênhx mênhx xor đơuz, lênhv viêv, Zax jênhx têx têt tơu zêv tuz sos sir jos pux shux jênhx mênhx xor đơuz chiê nhiêl tso nhiêl li khâuz hnaz.

Tuiv trâu Zax zênhx, mênhx cxux Hmôngz tsil taz zos trâus thêv tal côx zav sê, trâus mul uô tros, trâus mul uô phuz thiêz uô cuz liz... Nhoz Xiz Pêx, tsênhv shông mênhx cxux Hmôngz hax zuôr trâus choz zax zênhs thiêz choz nhiêx lâul trâu Theiv cxux têx tsênhv txôngr thiêz lil tsar, lênhv viêv Hmôngz hax zuôr trâus choz côx zav trâu Hmôngz txuv chi têx thoux paz thoux nênhhs thiêz.

Mênhx cxux Hmôngz trâus pix txos puv tsil tâu cêr uô nênhx, tus tuz tuz puôr lênhx mênhv txov tal.

Vux Pax Txei zos iz tus tuz kôngz nênhhs, zos iz tus tuz njuôs nhoz Phix Khuông luz jol, nhoz jax nlu chiêv puôz trâu Leix Tsơuz xênhv, Tênhx Pênhz shênhv, Nax U sêv. Shông 1917, nurl lênhl tov jênhx mênhx xor đơuz sơur lol qir ziv tơuv txênhz ntâul Zax jênhx. Nurl thix tơuv lol lê khour hov sos: « Ntâul Zax jênhx chiê tsil trâus thêv sê, tsil trâus mul uô phuz, tsil trâus Theiv cxux nênhhs têx phiêx tạo zuôx fêx. Mênhx cxux Hmôngz tâu txuv zoux uô luôv zax zinhz thiêz tâu txuc zoux uô luôv nêr ».

Hnuz 16 luz Xaz zêv shông 1918, Vux Pax Txei lênhl tov qir ziv tros chuôv siv kriz ntâul Leix Tsơuz xênhv, Mưongx Lei shênhv, Mưongx Hum chor tsênhv txôngr thiêz chor phiax tạo.

Cxôngx Tênhv Pênhz thiêz Leix Tsourz, ntâul Zax jênhx lê phongz yox muôl sav phuôv tsar mul cxuô tal hur si Xiz Pêx luz têz qourl, thiêz phuôv tsar mul txos Lol Ciêz xênhv, Ngaz Peiv xênhv, Hux Zax xênhv, thiêz phuôv tsar mul txos Lox côx luz côx chuôz. Tal hur si puôr lênhx chor mênhx cxux nhoz trâu tox siêz saz têz qourl xul li thôngx poz Cho, Kho Uur, Xar Câuv, Pux Tênhx, Teix Heiv, tuôv trâu iz purv phênhv li Theiv cxux nênhx thiêz, tuz puôr lênhx cxaz chuôz tal Vux Pax Txei lênhl tov ntâul Zax jênhx lê qir ziv phongz yox.

Shông 1917 txos shông 1919 luz luv zêv, Vux Pax Txei lênhl tov lê qir ziv tros hux tôngv nhoz Xiz Pêx luz têz qour.

Muôz cho phiex tạo shoz mix tal, Zax jênhx nhoz Xiz Pêx chor têt tour iz nuôv puôr lênhx phaz max tal, cho nênhx nê nox tuz nox tsil kaz, pur tuz pur tsil trâus jos. Viv nhoz lê, nhoz Hux Niv Zax jênhx thiêx li car chênhr fiêv tâu iz tus nov lux cxênhz bê uô Đe, chox tâu muôx iz tuôv tuiv lê Zax jênhx tros thiêz iz cho Theiv cxux nênhx thur zôngl tuôx mul nxuô thiêz thax zuôx Xiz Pêx li Hmôngz tuôv trâu qir ziv tros.

Qir ziv tros muôz Zax jênhx tros tuô saz thiêz tuô tuôs ntâu xuv nhoz Nămv Nganx, Long Họ, Quinhx Thax, La Viêngx, Tô Pur Can, Ba suc... Chiê khur zil por viv tâu qir ziv tros lê lix liengv, chiê khur zil muôx lix liengv đros Zax jênhx sil ntâul iz luz six chênhz nhêr, tov kar nê qir ziv tros txar qour mul nhoz trâu Lox côx luz têz qour.

Luz six chênhz txix luz xaz zêv shông 1922 zos luz six chênhz tros qir ziv đros Zax jênhx ntâul lol

six zuôr chênhr, Qir ziv tros muôz Zax jênhr thiêz
têx têt têu côx chuôz tros ntâu piêv ntâu jâus,
uô trâu Zax jênhr trâus saz trâus tuôs chôngz.
Luz six chênhrz nê qir ziv tros tâu sênhr tsav tgiêz
tsav tâu kol Xiz Pêx mul tvos puôs Lox côx luz
têz qour, krôr qour nê đar muôx plâuvas chei
cêr li.

Njiê pov qir ziv tros lê lix liengv zêv hnuz zêv
lox, zêv phuôv tsar, Zax jênhr nhoz Tôngz Zax
tul tuôv chav bê uô Lơ-bơ-loa muôl sav tso mênhr
lênhr chix tsôngz tal hur si nhoz Lox côx lê tros,
thiêz chov iz chor Zax jênhr tros tuôv trâu iz cho
tros zos Chiz tsiz nênhz kol Zêx Nax mul cxaz jos
trâu, iz huôv muôz choz trâu zax jênhr nhoz Lox
côx tul chênhrz xuv tsi phiz tiêv tros, trôr kaz mul
ntâu qir ziv tros kol Xiz Pêx mul trâu Nhix Ngaz
xênhr, thiêz ntâu oz luz xênhr Xiêng khoangv
thiêz Sâm x nưa nhoz Lox côx.

Luz six chênhrz nê qir ziv tros ntâu zênhr iz
tsav txuiv lox; nhoz trâu saz Zax jênhr tros, sos
Zax jênhr nhoz Lox côx tul chênhrz xuv vil zênhr
tsi phiz ntâu. Thour iz tsav nhoz trâu Sê-nê-phôn,
tsav tov kaz zos ntâu nhoz Mưongx Hup luz zinhx
fax, thiêz ntâu tal cxuô krôr qour kol Sâm x Nưa
mul trâu Siêng Khoangv. Ntâu oz tsav nê, uô trâu
Zax jênhr têx tros puôr lênhr pôngz plil tal, xul
li oz tus đại tar Pơ-rê-vôt thiêz Ăng-jơ-li, tul nov
vul cxênhr Bơ-lê-sê, oz tus nov xuv cxinhz Pet-
ki-đu thiêz Bu-rê...

Taz zos tsav ntâu Sê-nê-phôn, luz 8 hli shông
1919, qir ziv tros tuô tuôs Zax jênhr tus nov luv
cxênhr Đit-tăng-ti thiêz 50 tus Zax jênhr tros tuôv
trâu têx tros têt têu. Luz 11 hli sông 1919, ntâu

Muongx Hup, qir ziv tros ceil phav tau yenhx
xiêz chor Hmôngz traus Zax jênhx ntêl mul chix
tsôngz nhoz ntourv; Xiêz 9 luz tsiêz shông 1920,
ntâul Laox cur; hnüz 12 luz 2 hli shông 1920 ntâul
Shôngx Cuanr lao coanr thiêz Tax Tsei, qir ziv
tros tuô tuôs yenhx puôl tus Zax jênhx tros tuôv
trâu têx tros têt tour.

Zax jênhx tul tuôv chay Lo-bơ-loa traus mênhx
cxux Hmôngz lê qir ziv tros ntâul piêv, viv nhoz
lê nưl muôl sav traus chov tror kaz mul nưl
Phuôx côx têt qour, tov kaz Zax jênhx tror hlông
iz tus bê uô Puy-pê-rut lol Zêx Nax thiv nưl, luz
xix chênhz nê zos luz tsiêz shông 1920.

Tul Puy-pê-rut nhiv kruôr tuôx txos Zêx Nax,
nưl txourv chix tsôngz tau muôx 2000 tros lê (iz
shor thoanx Zax jênhx tros thiêz iz tsôngz thoanx
têx tros têt tour) txênhy mul trâu Saz Lâu xênhr
thiêz Leix Tsourz xênhr, tuôx mul thax zuôx qir ziv
tros nhoz Tênhv Pênhz (Zêx Nax) thiêz nhoz Sâm
Nua, Siêng Khoangv, Lu-a-pra-băng nhoz puôs Lox
côx têt qour.

Tsov Zax jênhx nưl lour txurv chir heil, txix
luz 9 hli shông 1919 txos luz 4 hli shông 1920, nưl
lour traus qir ziv tros tuô tuôs 8 tus Zax jênhx,
tuô saz 91 tus thiêz tuô tuôs 30 tus chor tros têt
tour. Nhoz trâu saz qir ziv tros, luz 8 hli shông
1920 Shôngx Pax Txei pênhr nênhx trâu sourv saz.

Tul Puy-pê-ruc nê lê zinhz mour lol six tux
luôx, nưl cêr tso tros mul thax zuôx qir ziv tros,
cêr tso nênhx mul nxuô jênhx mênhx xor đourz
mul cênhz nưl lourv. Thêx pix tux luôx lê shênhx
tôngv zos nưl lour mul txos krur tus nưl lour
muôz jênhx mênhx xor đourz têx vax tsêr, kôngz

lông thiêz zax zinhz iz huôv fuv phiêv mul txos krór tus. Viv lê qir ziv tros lê lax six thiêz nox hâu lê vênhv thix iz hnuz pír iz hnuz trâus khênhv lax. Xiz jax trâus khênhv lax nhoz lê, tiêv si qir ziv tros hax si tsov zav lê ntâu Zax jênhx, taz zos Zax jax jênhx nurl lour txuv chir tuz côngz jênhv heil tiêl: « Krór xuv qinhx nê tsil taz zos iz zo puôl traz fov tuô Zax jênhx xuz, krór nê zos tal hur si iz luz mênhx cxux Hmôngz lâu Vux pax Txei tus nênhx chov cêr sôur lol phar tuiv thiêz ntâu Zax jênhx.

Txos shông 1921, qir ziv tros lê lax six tal lourv, muôx iz chor nênhx khiêr tourv mul thour shax Zax jênhx, muôx ntâu xuv nênhx xiz jax trâus Zax jênhx ntêl tâu thiêz tuô tuôs, tiêv si chor nênhx nê tuz thix siêz thiêz uô tâu iz luz jông pír txur trâu têz qôur têx nênhx shâuv courv: « Txourv zos heil tiêl trâus tuôs tsil coanr tuz zix tenhv tsil lénhx thour shax tiv côx tsur ziv thiêz chor phar tôngv muôs côx chuôz ». Nhoz trâu hâu chor mênhx cxux zinhz sgôngx nê, Shôngx cuanr lao cuanr tus nênhx txourv zos iz luz thêx pix lê jông pír txur.

Txos luz six chênhz nê, iz phaz mênhv qir ziv tros lê li liengv trâus juv lourv, iz phaz mênhv Zax jênhx zêv hor sir jos thax zuôx qir ziv tros. Viv nhoz lê nhoz luz 7 hli shông 1921 qir ziv tros nhoz sâuv Phur-tsom-tsich luz trôngz trâus thuiv tourv lol.

Txox shông 1922, Vux Pax Txei lénhl tov ntâu Zax jênhx lê phongz yox trâus six piêv. Tiêv si Vux Pax Txei pênhr nênhx chox tâu iz puv phênhv nênhx khiêr điv trâu saz đrâu.

Zax jênhx ntêl tsil tàu Vux Pax Txei tus nênhx, nurl lour uô tsil tàu têt, tov kaz nê nurl lour mul nxuô jênhx mênhx xor đourz. Muôz 200 đêiv nhiêx lâul uô huôz hôngx trầu têt nênhx mul pãz nurl lour ntêl tàu hux si mul paz nurl lour tuô tuôs Vux pax Txei tus nênhx. Viv lê, Vux pax Txei thiêx li trầus oz tus phar tôngv sos Khơ mur nênhx muôz tuô tuôs nhoz haur iz lûz jol nhoz trầu jax ntu chiêv Zêx nax thiêz Lox côx, nhoz jê Saz Lâu xênhr, Sông Mã shênhr, Sôc-Cộp sêv. Tov kaz nê oz tus phar tôngv nê zêv tuz trầus Khơ Mur thôngx poz thiêz Hmôngz muôz tuô por tsês lourv.

Oz jâus mênhx cxux Hmôngz sour lol ntâul Zax jênhx lê phongz yox xul li nhiv kruôr thav txos, zos oz jâus txuiv lox li phongz yox. Lênhr viêv, mênhx cxux Hmôngz tuz hax tsênhr muôx ntâu jâus sour lol ntâul Zax jênhx thiêz, xul li:

— Shông 1904, muôx iz tûs nxeil Hmôngz bê uô Vux pax Zinhz nhoz Coz Finhx xênhr lênhl tov mênhx cxux Hmôngz thiêz mênhx cxux Chô nhoz Lax Thiênx thiêz Tuôv Par ntâul Zax jênhx.

— Shông 1935, nhhz Lol Ciêz xênhr Mưongx Hum, qir ziv tros muôz Zax jênhx txuiv tàu jos tul nov thul xuz bê uô Tạ bar Ciêm x tuô por tsês.

— Shông 1930, nhoz Nhix Ngaz xênhr Taz Zax shênhr (tuôv trầu nhiv nê lê Yix Saz shênhr iz huôv) lê mênhx cxux Hmôngz sour lol đros Zax jênhx tourv txênhr. Jâus nê thix tourv lol lê khour hov zos: «Phar tuiv pheiz pix mênhx cxux thiêz zuôx fêx mênhx cxux. Zoz qoux mênhx cxux Hmôngz txuv chir tàu cuanr li txuv chir nênhx. «Jâus tourv txênhr nê tàu sênhr liv, Zax jênhx

pix trâus muôz Theiv exux têx Phiax Tào yêv por
tsês, chiê Hmôngz tàu uô Teix Shengv (lil tsar)
lol txuv chir cuanr lil cho Hmôngz.

Heil txos suôx câuv lol, txix thâuv uô Zax jênhx
nhiv kruôr tuôx puôv tsav pêz Zêx hax têz qour,
txix thâuv pêz jênhx mênhx xor đoure tsi tàu
muôx Tang lol lênhl tov, mênhx exux Hmôngz
txuv chir turz sour lol thiêz đros pêx zav mênhx
exux nênhx uô cê sour đoul ntâul Zax jênhx lourv,
thiêz jiês tus mênhx exux Hmôngz turz zos thix
siêz tal nro zênhz shôngx, chênhz chix tourv tourv
txênhz tsil kâus lê chìnhz sênhx.

Thôngz cuv mênhx xcux Hmôngz sour lol tourv
txênhz thiêz ntâul Zax jênhx têx xuv qinhx, pêz
khur zil njiê pov mênhx exux Hmôngz muôx lol
six ntâu lê zourz tênhr, txourv zos sour đoul pâu
thoax chix uô iz luz siêz, muôx chix siêz ntâul
kâus têx tiv côx tsur ziv thiêz têx phar-tôngv tuôx
exar têz qour chiê mênhx exux tàu txuv zourx;
Muôx chênhz sênhs ntâul txos suôx câuv, tsil nyei
tuôs; Têx nênhx lênhl tov muôx ntâu hênhr
nênhx muôx ntâu jông txur tsix lê chìnhz zinhv
ntâul tsav nhoz har jôngr. Viv nhoz li, xiz
jax tsil muôx iz traz jông fov tsil cuanr, mênhx
exux Hmôngz turz muôz Zax jênhx tros thiêz oz
luz têl tour côx chuôz tros tuô pôngz plil tal, muôz
tix jênhx tuô saz tuô tuôs ntâu thiêz uô trâu tix
jênhx nox tsil kaz nhoz tsi kâus. Sil mo mênhx
exux Hmôngz turz muôx iz cho jâuv tênhr, txourv
zos muôz turz kôngz nênhx tul xur shar lol uô
lênhl tov lê xur shar, chuôs zes pâu thix phax
xur, tsil tàu pâu txuv tôngv mul ntâul thiêz tsil

tâu pâu^z feix za trâu zul txuv chir lê lix liengv,
tsil tâu pâu^z fiv hôx đros côx mênhx cxux uô iz
bos côngv ntâu^l tix jênhx...

B – LUZ CÊIZ TOANV TXIX THÂUV MUÔX
TANG SƠ'U' R LOL LÊNH TOV MÊNHX CXUX
HMÔNGZ TƠ'U'V TXÊNHZ

Mênhx cxux Hmôngz zes iz tsôngl trânt^s zuôx
fêx ntâu, trânt^s pux shux ntâu lê mênhx cxux,
thiêz zos iz tsôngl muôx thoanx chix tourv txênhz
chêngz sênhx, phar tuiv zuôx fêx mênhx cxux,
ntâu^l chînhz nhôx lê zînhz zôngl yoanx thôngr lê
mênhx cxux. Viv zos lê, mênhx cxux Hmôngz tâu
cêx mênhv chov zour^s nzor thiêz mul cênhz cêx
mênhv nzor.

Nhoz trâu hâu^r luz ceiz toanv nê, khur zîl muôz
mênhx cxux Hmôngz thoanx chix tourv txênhz
ntâu^l chînhz nhôx lê chînhz sênhx pheiz uô pêz
luz six qiz:

— Luz six qiz zuôr luôs qirziv (1930 – 1945).

— Luz six qiz khav 'tsav ntâu^l Zax jênhx
(1945 – 1954).

— Luz six qiz ntâu^l Mil tiv côx tsur ziv tuôx
chînhz nhôx pêz côx chuôz (1965 – 1973).

1. Luz six qiz zuôr luôs qir ziv (1930 – 1945)

Zêx pêx qiz zos pêz Zêx Nax cêx mênhv lê luz
qour hâu^r pâu^l, viv nhoz li, nhoz Coz Fênhx xênhx
lê Hmôngz tâu njiz Tang thiêz njiz Phux Tsur shix
nzor, thiêz nzor tâu Tang thiêz tâu Phux Tsur shix
chov zour^s cêx mênhv txox cêr tov lil. Viv zos lê,

thâuv uô Tang tsênhv piv mix hôx lônqv, nhoz Coz Fênhx xênhv tuz muôx iz cho Hmôngz exaz chuôz uô cêx mênhv lourn, nhoz trau haur chôr nênhv nê, muôx Zax a Paor thôngx tsiv (txourv zos Kim Dao thôngx tsiv). Zax a Paor thôngx tsiv zênhx zos Zêx pêx mênhx exux txuv tsiv qiz shinhx tsênhv vi paz lê vi zinhx. Nhoz trau puôs shông 1932 nưi tuz exaz chuôz uô cêx mênhv lourn.

Shông 1936, nhoz Coz Fênhx xênhv, Zax a Paor thôngx tsiv dros iz cho thôngx tsiv Hmôngz uô cê, sour đoul lênhl tov Coz Fênhx lê Hmôngz thoanx chix dros thôngx poz Cho, Zir thiêz Choz tsiz uô cô, dros Zax jênhx tourv txênhz, phanr tuiv Zax jênhx lê côx zav sê thiêz zuôv jênhx mênhx xor đourz mul uô phuz uô txox cê kol pêv shênhv tuôx mul Coz Fênhx luz khur, thiêz uô txox cêr kol Thênhz tux tuôx mul trau Zênhx Fênhx.

Muôx ntâu jâus, Phux Tsur shix tuôx txos Zax a Paor thôngx tsiv tsêr, Zax a Paor thôngx tsiv tul pox niêv tuz txuv tôngv tourv mul đrauv jôngr or cênhz chrê por viv Phux Tsur shix lâul nênhv uô côngz xuv. Hôngx Trị thôngx tsiv têx mêr nhuôv muôx ntâu jâus traus tix jênhx ntêl tau, traus tix jênhx nxuô thiêz ntâu, tiêv si chor mêr zâul nê chiêx tuôs tuz tsil côngz khiêz têx krôr qour cav purv nhoz thiêz têx krôr qour jeil xiê zav, xiz jax nưi lourn pâuz mênhx pêv têx krôr qour nê.

Txix puôs shông 1944, têx krôr qour mênhx exux Hmôngz nhoz xưi li Thax Sav, Ngọc Long, Du jax. Bạch Đích thiêz Niêm Sơn phoz trau Hux Zax xênhv; Tênhv Pênhz, Tuôv Chuôx nhoz trau Leix

Tsourz xênhr, puôr lênhx tuz zos pêz Zêx Nax cêx mênhr lê haur paul qour lourv.

Nhoz trau pêx luz têz qour, cêx mênhr lê haur paul xuz thourx zos nhoz trau qour kil, tev kaz nê thiêx li phuôv tsar mul trau tox siêz. Tiêv sil nhoz trau Coz Finhx xênhr thiêz iz chor têz qour tsil zos li, mênhr cxux Hmôngz tau njiz cêx mênhr nzor, tau cêx mênhr lê zinh l shal nzor, thiêz nzer zos cêx mênhr lê haur paul, viv zos lê, cêx mênhr txox cêr zos phuôv tsar kol Hmôngz têz qour mul trau qour kil.

Nhiv nê, nhoz trau haur luz Tsêr baov tangx Zêx pêx, tsênhr phur muôz six coz uô tau iz tus nênhx li shav chiê uô chiv nhinhv, tul shav nê zos iz tus pox Hmôngz tril iz luz courv, xa têx nox têx haul mul trau pur tuiv thiêz cav pur thauv uô cêx mênhr hax tsênhr huxtôngv nhoz haur har jôngr. Uô tul shav nê lê ziv xue, txourv zos heil txos mênhr cxux Hmôngz cxaz chuôz uô cêx mênhr lê côngz khur thiêz chinz sênhr.

2. Luz six chinz khav tsav ntâul Zax jênhr (shông 1945 — 1954).

Thauv pêz Zêx nax cêx chuôz khav tsav ntâul Zax jênhr, tal hur si puôr lênhx chor mênhr cxux Hmôngz iz huôv zông phurv thiêz cxaz chuôz khav tsav. Nhoz trau luz six chênhr lê, zuôr xar heil txos mênhr cxux Hmôngz cxaz chuôz khav tsav lê xuv qinhx nê, tsur zov zos heil txos chor Hmôngz nhoz Xiz Pêx, xul li Leix Tsourz xênhr lê Pur Nhung, Tuôv qinhx Thax, Saz Lâu xênhr lê Long Hê, Năm khắc, KHu 99, thiêz nhoz Ziv Luv xênhr li Tsam Taur, Cao Phạ, Thán Uyên.

Nhoz trau luz six chênhr khav tsav ntâul Zax jênhr, mênhr exur Hmôngz turz muôx ntâu nênhz zos têx nênhz khur zil uô tâu jông pir txur trau sour đoul shâuv courv. Nhoz Xiz pêx qiz thiêz nhoz Hux Zax xênhr muôx ntâu zis Hmôngz zos têx krur qour tâu tsoz phurz đuô, tâu zus đuô thiêz tâu jeil đuô purv tuiv thiêz cav purv thâuv cêx mênhr fôngv trâus khênhr lax. Muôx têx nênhz trâus tix jênhr ntêl tâu, trâus tix jênhr char mul cour, trâus tix jênhr zôngl côx zav zê max thiêz turx luôx lê sour toanv lol ntâul, tiêv si txourv zos trâus tuôs tsi cuanr turz tsi lênhr heil tiêl muôx lênhr turz zuôr kriz pov iz lo lul đaz tsi heil txos cêx mênhr. Zax Kruô Cir zos iz tus lix xur (tuôs lourv), Zax a Zinhz zos iz tus zourx chix, nurl lour oz tus uô cê mul uô côngz txux, lour oz tus trâus tix jênhr ntêl tâu, tix jênhr zôngv tal côx zav turx luôx thiêz zê max li sour toanv muôz nurl lour oz tus ntâul, thiêz tov kaz nê tix jênhr muôz nurl lour oz tus tuô lourv tsi coanr, tix jênhr turz tsi lênhr heil tiêl tâu nurl lour li iz lo lul đaz tsi. Thêx pix zos tus mêr cur bê uô Vux a Zinhz nhoz trau Leix Tsourz xênhr Tuân Jaor shênhr, Pur Nhung sêv, tul mê cur nê xiz jax zos iz tus mêr zâul tsil coanr, tiêv sil nurl lol six muôx pênhr xur thiêz muôx pav phuôx, tix jênhr ntêl tâu nurl, tix jênhr zôngv tal côx tsôngl phaz phuôx lo nxuô nurl, hêv nurl thiêz ntâul nurl tsil coanr, nurl turz tsil lênhr heil tiê khiz iz lol lul đaz tsi trau tix jênhr. Tov kaz nê nurl trur zôngv chiv mul nxuô tix jênhr heil tiêl chiê nurl chox nurl lour mul nriêr krur qour «cxaz khur». Nurl muôz tix jênhr chox mul trau krur qour uôl purv tuiv ngaz muôx tsuôv tav, tsuôv. tav tourz tuôx muôz tix jênhr

tsuôv saz thiêz tsuôv tuôs zuôr luôs tal, Txos luz
six houv nê, tix jênhx thiêx li pâuz heil tiêl zos
trâus tul mêr zâul nê lê chiv louv, nurl lour lol
six bâu, uô tsil tâu têt đaz tsi, nurl lour 'ro fôv
muôz tul mê cur nê tuô tuôs louv.

Vux a Zinhz tul mê cur nê lol six muôx pênhr
xuv, nurl zos iz luz jông pir txur chiê trau pêz
sour đoul shâuv couv, nurl xuz jax trâus shiz
xênhz louv tsil coanr, nurl tuz tâu Tang, lâu
tsênhv phur thiêe tâu Phux tsur Shix char sar
Huân tsurong cuân công hạng III.

Nhoz trau luz six chnhz khav tsav ntâu Zax
jênhx, nhoz Xiz pêx qiz lê mênhx cxux Hmôngz
muôc yênhx chix ntâu thiêz muôx têt nênhz zênhz
shôngx ntâu: Shôngx pheir Xinhz tâu phongz uô
Anh hungx cuân đội, Zax kruô Cir zos liệt sĩ; Li
nov Tsu, Zax a Hux thiêz Zax a Paor tâu phongz
uô tsiênr sĩ thi đuô... thiêz muôx têt zourx chix
tuiv lol siv muôx bê, xul li zourx chix tuiv nhoz
Pur Nhung, Cao Phạ, Long Hẹ...

Anh hungx cuân đội Shôngx pheir Xinhz

Shôngx pheir Xinhz luz chuôz thênhx zos iz luz
curv nôngx chuôz thênhx, viv zos lê, nurl tâu cêx
mênhv chux vuv thiêz chov zourx nzor. Lênhx qi
5 luz Shông ntâu Zax jênhx, Shôngx pheir Xinhz
thôngx tsiv jiês turs tuz plor shênhv zos iz tus
nênhz muôx tar txur, tsil nyei tuôs, tsil cuanr zos
mul uô tul jênhv vuv đaz tsi nurl tuz yôngz phongz
mul uô ntêx chox cêr, pâuz khêx phux khênhv
lax chiê uô jông jênhv vuv, viv lê, nurl muôx
yênhx chix ntâu. Nurl lê yênhx chix tsur zov zos

tsoz phuz thiêz por viv cav purv, jus cav purv, ntâul
kâus tix jênhx xar uô cov côx tsôngl mênhx cxux
sour đoul sil mox ténhv lê fuv hiev zinhz mourx.
Luz six chinhz đros sav lénhx lux tsil tàu, nurl nriêr
cêr mul nriê tàu sav chix, chiê tàu sav chix choz
jênh vuv lol uô côngz txux. Nurl txur tsix tàu têx
nênhs nhoz hân 16 luzjol mul cênhz cêx mênhv,
txur tsix tàu 50 luz thoanx chêx paur jos txur
thiêz iz tsôngz tuiv lê tros zourx chix, ntêl tàu 20
tus tix jênhx, sáu tàu iz traz fov. Taz zos jâus,
nhoz luz 9 hli shông 1951, Zax jênhx lol ntâul, nurl
tiz tus thiêz tiz traz fov xuz muôz Zax jênhx tuô
tuôs 10 tus.

Muôx iz hnuz, Zax jênhx tuôx ntâul, chor Zax
jênhx tros nê muôx tàu 300 tus lê. Shôngx pheir
Xinhz xuz thôngz tsiz chiê jênhx mênhx xor đourz
thiêz cav purv mul jav uô ntêx, nurl tiz tus mul
troul chor Zax jênhx kaz, jiês saz uz, jiês saz nê
muôz chor Zax jênhx ntâul, tuô tuôs pêz tus Zax
jênhx, yuôr chor iz huôv tso têt khiêr tal.

Luz luv zêv shông 1952, Zax jênhx tuôx ntâul
Thuận tsâu, Shôngx pheir Xinhz đros iz tus zourx
chix uô cê, thourx hnuz muôz tix jênhx tuô tuôs
pêz tus, hnuz lov kaz nurl tiz tus tuô tuôs tsiz
tus, nưv zêv hox chox purv tuiv mưv poz viv
Tuân Jaor thiêz hu tàu 25 tus tix jênhx tourv
lol thourx shax, sáu tàu tal hur si tix jênhx chor
vư qiv.

Shôngx pheir Xinhz thôngx tsiv zêv ho txur
tsix tàu Phan Pi sêv luz zourx chix tuiv, chox luz
zourx chi tuiv nê mul ntêl tàu 3 tus tix jênhx,
thiêz heil phux tàu 3 tus tix jênhz nê chox cêr
mul nriêr tân krôr qour tix jênhx jei vul qiv thiêz

xiê zav; sáu tàu tix jênhx cho tôngz xiz losix
ntàu, 30 tus zoux chix tuiv mul cur pèz hnuz pèz
hmo thiêx li muôz cur tal. Txox shông 1953. Zax
jênhx tso pix chix tuiv tuôx đriê phiz chiz,
nul zêv chox zoux chix tuiv mul troul tàu oz
pèz hnuz.

Shôngx pheir Xinhz tàu xeir uô haur xênhr thiêz
haur qiz li tsiênrsĩ thi đuô, tov kaz nê tàu phongz
uô anh hungx cuân đội thiêz tàu xeir mul uô Xiz
pêx txuv tsuv qiz lê jênhx mênhr phiv thôngx,
uô Xiz pêx shênhr tsênhr viv paz li vil zênhr,
tàu Tang thiêz tàu tsênhr phur char sar Huân
tsương tsiênrsĩ hạng I, huân tsương khangr
tsiênrsĩ hạng I, huan tsương cuân công hạng III.
Nul pox niênrv tàu chaz sar huân tsương tsiênrsĩ
hạng III.

Shôngx pheir Xinhz thôngx tsiv trâus moz thiêz
tsil nhoz lóuv.

**Mênhr cuxr Hmôngz têx zoux chix tuiv lê iz
chor yênhx chix:**

Zoux chix tuiv nhoz Cao Phạ: Thâuv Cao Phạ
nhiv kruôr yênhx lix zoux chix tuiv, xuz thour
thiêx muôx tàu 30 tus nênhx li. Zax kruô Cìr uô
tuiv tsar, Lil nov Tsu uô phuv tuiv tsar.

Luz rour chix tuiv nê lê yênhx chix tsur zov
zos ntàu Zax jênhx nhoz Cao Phạ, muôz Zax jênhx
tar nhoz Cao Phạ zuôr luôs tàu iz shông, uô trau
tix jênhx txênhr tsi tàu mul Tur lệ, tov kaz nê Zav
jênhx zuôr kol lênhr viêv iz txos cê thiêx li txênhr
tàu mul trau Tur Lệ.

Têx jâus Zax jênhx tuôx, zoux chix tuiv lul tar cêr ntâul, muôz jênhx mênhx xor đourz têx chuôz zênhx chuôz tav trâus Zax jênhx cxar mul ka tror kaz lol pâux trâu jênhx mênhx xor đourz.

Têx shông zoux chix tuiv trâus tix jênhx poz vix, fôngv trâus lo six ntâu lê khênhv lax, tiêv si jiês tus zoux chix tuiv turz zos đros jêx jol, đros jênhx mênhx uô cê, « muôx phux côngv shar, muôx nav côngv tar ».

Txix shông 1948 txos Shông 1952, lênhx qi 5 shông ntâul Zax jênhx, zoux chix tuiv nhoz Cao Phạ tror muôz têz qơu kho jông, tiêv si Zax kruô Cìr thiêz iz tus zoux chix tuiv bê uô Zax a Zinhz trâus shiz xênhz lờuv.

Cao Phạ luz zoux chix tuiv nê lê yênhx chix tàu Tang, tàu tsênhv phur thiêz tàu Phux tsur Shix char sar: Tuiv tsar Zax kruô Cìr tàu phongz uô anh hungx liệt sĩ, tàu char sar Huân tsương cuân công hạng III; Lil nov Tsu (phuv tuiv tsar) tàu xeir uô tsiênr sĩ thi đuô cuân đội nhân dân Việt nam, tàu char sar Huân tsương tsiênr sĩ hạng I. Lênhv viêv 6 tus zoux chix tuiv zênhx iz huôv turz tàu char sar Huân tsương tsiênr sĩ hạng III.

Zoux chix tuiv nhoz Long Hẹ. Long Hẹ luz zoux chix tuiv nê turz muôx yênhx chix ntâu, tuô tuôs Zax jênhx thiêz thul phil ntâu, por viv tàu purv tuiv choz trâu li iz luz cxaz khurv, lênhv viêv, mul zênhv tôngv tàu jênhx mênhx 1500 tus jos mul paz purv tuiv gra chor tôngz xiz sâu tàu Zax jênhx li. thiêz zênhv tôngv tàu jênhx mênhx xor đourz

zôngl phuv trau purv tuiv 2000 ci lô poz curl, 1000 ci lô jâuz njuôz thiêz. 800 ci lô greix buô.

Nhoz trau luz six chinhz khav tsav ntâul zax jênhx, mênhx cxux Hmôngz tsil taz heil tiê taz zos muôx oz luz zoux chix tuiv nê xuz, lénhv viêv mênhx cxux Hmôngz hax tsênh muôx har ntâu lê zoux chix tuiv thiêz, chor zoux chix tuiv nê, puôr lénhx tuz muôx lo six ntâu lê yênhx chix. Xul li nhoz Lol Ciêz xênhr, Xinhz muôl Ciêz Zax lo Sar tsi phiz luz zoux chix tuiv, muôz yênhx tuôv tuiv chor thul phi tuôx exar têz qour tuô piêv tal. Cho zoux chix tuiv nhoz Lo Tseiv, Chê Tao, Khâu Mang, Tax Suôx... nhoz Ziv Luv xênhr, puôr kênhx tuz tâu Tang thiêz tsênhv phur char sar Huân tsurong tsiênhr thăngr.

3. Luz six qiz ntâul Mil tiv côx tsur ziv tuôx chinhz nhôx pêz côx chuôz (1965–1973).

Shông 1954, thâuv pêz Zêx nax côx chuôx tâu hux fênhx, mênhx cxux Hmôngz tuz muôx ntâu yênhx chix ntâul thul phi chiê por viv jông pêz côx chuôz nhoz trau jax ntu chiêv lê iz suôv têz qour.

Txos shông 1965, thâuv mil tiv côx tsur ziv phuôx tôngv chênhz nhôx tsav txênhz tuôx trau pêz Zêx nax pêx phaz, mênhx cxux Hmôngz tuz zos đros côx tsôngl mênhx cxux iz zav, sir jos uô jông xênhz yar, chuôz jos đros côx tsôngl mênhx cxux uô cê ntâul Mil tiv côx tsur ziv thiêz nhoz nax phaz chor phar tôngv. Nhoz trau luz six chinh nê, mênhx cxux Hmôngz tsur zov lê yênhx chix tsil taz zos tso têx tuz têx nxeil mul uô purv tuiv

ntaul tix jênhx nhoz qinhx phaz. Nhoz tov kaz, mênhx cxurx Hmôngz tuz muôx ntâu yênhx chix ntaul thur phil, ntaul thêx vuv thiêz ntaul têx pix chix tuiv...

Zourv Tsu nhoz Saz Lâu xênhr, Mux tsourz shênhr, Chínhr sêx sêv, thâuv njiê pov zax jênhx lê phiz chiz za tuôx tso tsuôv tav, nurl ro hlo traz zax cxaz lol tuô. Nurl luz tuôv tar lê shinhx tôngv nê zos iz luz jông pir txur trau tov kaz nê pêz phuôx tôngv tau tox saz Hmôngz têz qour tuô phiz chiz lê phongz yox.

Shông 1965, zourx chix mênhx chínhr nhoz Saz Lâu xênhr, Mux tsourz shênhr, Tsiêngx Tơng sêv, chuôr zos ro fov saz khurz xur tuz tuô pôngz mil tiv côx tsur ziv lê iz luz phiz chiz C47, luz phiz chiz nê mul pôngz trau Lox Côx têz qour. Tuz zos shông 1965 thiêz, zourx chi mênhx chínhr nhoz Ziv Luv xênhr, Tsam Taur shênhr, taz zos muôx oz traz fov saz khurz xur tuz tuô pôngz Mil tiv côx tsur ziv lê iz luz phiz chiz, luz phiz chiz nê pôngz nhoz Mux tsourz shênhr.

Uô xênhr yar lol zos li, ntaul tsav tuz zos li thiêz, txox shông 1967, mênhx cxurx Hmôngz tuz tau Tâng, tau Tsênhr phur thiêz tau Phuv tsur Shix char sar 5 tus zinhz shôngx:

1. Muôx A Paor: Anh hungx cuân đội, nurl zos iz tus Thượng úy nhoz Leix tsourz xênhr tuiv.

2. Shôngx Jôngr Lux: Anh hungx cuân đội, nurl zos Hux zax xênhr, Tôngx Pênhr shênhr, Vênhx Tsiêv sêv li sêv tuiv tsar.

3. Zax Lao Pox zoz Zoux chix zinhx shôngx, nurl
nhoz Lol Ciêz xênhr, Xinhz Muôl ciêz.

4. Zax A Thox zos iz tus zinhz shôngx, nurl zos
Ziv Luv xênhr lê iz tus sêv cav purv.

5. Zax A Thox zos nôngx nhix zingz shôngx
nhoz Leix Tsourz xênhr.

Nênhs sâu : **LÂM TÂM**

TRUYỀN THỐNG ĐOÀN KẾT ĐẤU TRANH CHỐNG GIẶC NGOẠI XÂM

Trong đại gia đình Tổ quốc Việt Nam, người Mèo đã có mặt từ lâu đời.

Dân tộc Mèo ở nước ta hiện nay có khoảng 28 vạn người (1) cư trú thành nhiều vùng, nhiều cụm trên các dãy núi cao và cao nguyên dọc theo biên giới Việt—Trung và Việt—Lào thuộc 13 tỉnh, nhưng tập trung nhất vào các tỉnh Hà Giang, Lào Cai, Nghĩa Lộ và Lai Châu (2). Dân số ở các tỉnh này chiếm khoảng 80% tổng số người Mèo ở nước ta.

Người Mèo cư trú ở các vùng Cao nguyên cao từ 800m — 2000m so với mặt biển. Do tình hình địa lý và cấu tạo đất đai như vậy nên hầu hết người Mèo đều sinh sống bằng nghề làm nương rẫy, trừ một số ít vùng có nước thì đồng bào có làm thêm ít ruộng bậc thang.

Trong dân tộc Mèo chia ra làm nhiều ngành như ngành Mèo Trắng, ngành Mèo Hoa, ngành

(1) Theo báo cáo của UB Dân tộc TƯ năm 1974.

(2) Trong cuốn sách này, tôi chỉ dùng theo xã, huyện, tỉnh cũ trước năm 1975, còn sau năm 1975 đã có nhiều đổi mới.

Mèo Đen và ngành Mèo Xanh v.v... Đồng bào tự xưng mình là « Hmôngz », có nghĩa là *người*.

Dân tộc Mèo là một trong những dân tộc anh em ít người ở nước ta, có truyền thống đấu tranh chống thiên nhiên và chống giặc ngoại xâm rất anh dũng.

Truyền thống đoàn kết đấu tranh chống giặc ngoại xâm của người Mèo có thể chia làm hai giai đoạn: giai đoạn trước khi có Đảng và giai đoạn sau khi có Đảng lãnh đạo.

• **A - GIAI ĐOẠN TRƯỚC KHI CÓ ĐẢNG LÃNH ĐẠO :**
(cuối thế kỷ XIX và đầu thế kỷ thứ XX).

Giai đoạn này có hai thời kỳ: Thời kỳ người Mèo chống thực dân Pháp, dưới sự chỉ huy của lãnh tụ dân tộc anh em khác, và thời kỳ người Mèo tự động khởi nghĩa chống giặc ngoại xâm.

Khi thực dân Pháp mới bắt đầu xâm lược nước ta, sau khi chiếm đóng được đồng bằng rồi, chúng tiến công lên các vùng miền núi.

Lúc giặc Pháp bắt đầu xâm lược đến các vùng dân tộc ít người ở Tây Bắc, thì người Mèo cùng với các dân tộc anh em tham gia vào những cuộc khởi nghĩa của ông Nguyễn Quang Bích với Quân Cờ đen do ông Lưu Vĩnh Phúc chỉ huy.

Sau đó đồng bào Mèo ở các tỉnh Yên Bái, Hòa Bình cũng có tham gia vào phong trào chống Pháp của Đề Kiêu và Đốc Ngừ. Chỉ huy người Mèo ở Nghĩa Lộ lúc bấy giờ có người Mèo ở núi Pú Luông, tên là Giàng Múa Lừ. Nhưng sau khi nghĩa quân của các ông Đề Kiêu, Đốc Ngừ bị tan rã,

Đèo văn Trì đầu hàng giặc Pháp, thì phong trào chống giặc ngoại xâm của người Mèo cũng bị tan rã theo (1884 — 1892) (1).

Trong thời gian này, người Mèo ở Lao Cai đoàn kết với người Kinh, Tày, Nùng, Giáy, cùng với quân Cờ đen của Lưu Vĩnh Phúc chống giặc Pháp. Chỉ với vũ khí thô sơ, nghĩa quân Mèo hai lần phục kích tiêu diệt được hai cánh quân của địch từ thị xã Lao Cai đi vào Bắc Hà. Nghĩa quân đã làm cho giặc Pháp phải 8 năm sau mới đánh chiếm được Bắc Hà, và hai năm sau nữa mới vào chiếm được thị trấn Mường Khương và Pha long (1).

Năm 1886, người Mèo ở tỉnh Hà Giang đoàn kết với người Dao, Hán, Kinh, thường dùng chiến thuật du kích đánh giặc Pháp từ Tuyên Quang cho đến Hà Giang, làm cho địch bị tiêu hao nặng mới tiến lên đến thị xã Hà Giang. Rồi từ đó trở đi, bọn chúng không tiến lên được nữa, phải tiến công vòng qua phía Bảo Lạc (Cao Bằng), rồi mới trở lại đánh chiếm Đồng Văn.

Do mắc mưu chia để trị và thủ đoạn lừa bịp, mua chuộc lôi kéo một số người cầm súng chống lại nghĩa quân, nên những cánh quân này bị tan rã, và một số bị địch tiêu diệt. Từ đấy bọn thực dân Pháp mới vào chiếm được Đồng Văn.

Âm mưu và thủ đoạn của bọn thực dân Pháp là sau khi bọn chúng tạm thời chiếm đóng ở các vùng dân tộc miền núi rồi, thì chúng đẩy mạnh việc mua chuộc những người tầng lớp trên và tay

(1) Báo cáo chuyên đề về dân tộc Mèo của tỉnh ủy tỉnh Nghĩa Lộ và tỉnh Lao Cai năm 1964.

sai để thẳng tay đàn áp dã man đồng bào nào chống lại chúng, đồng thời chúng cũng đẩy mạnh việc chia rẽ trong nội bộ dân tộc, và chia rẽ giữa dân tộc này với dân tộc khác. Mặt khác, chúng tăng cường bóc lột: thu thuế, bắt công nộp (thuốc phiện, lương thực, thực phẩm), bắt đi phu (làm đường, xây dựng hệ thống đồn bốt và vận chuyển tiếp tế cho các đồn bốt...). Đặc biệt, chúng khuyến khích, cưỡng ép đồng bào trồng thuốc phiện để nộp thuế, và bán cho chúng với giá rẻ mạt theo đủ số lượng quy định của chúng, để cho chúng đưa đi bán với giá rất cao. Gia đình nào không có đủ thuốc phiện để nộp thuế và bán cho chúng thì bị chúng trừng trị nặng nề (phạt tiền, bắt bớ, giam cầm, tù đày hoặc phải mua thuốc phiện của người khác để nộp đủ số cho chúng). Do đó, chúng đã đầu độc đồng bào Mèo nhiều người bị nghiện thuốc phiện, nhiều khi xảy ra việc chém giết nhau vì buôn bán thuốc phiện.

Bọn tay sai của thực dân (chánh phó tổng, lý trưởng...) còn câu kết với bọn thực dân để được độc quyền mua bán thuốc phiện, bắt đồng bào Mèo nộp phạt cũng bằng thuốc phiện, và khi đồng bào có việc gì cần thiết phải đến chúng để kiện cáo hoặc khi bị chúng đòi đến thì cũng đều phải có thuốc phiện để coi như là «quà ra mắt».

Bọn thực dân còn dùng «muối» để làm miếng mồi mua chuộc đồng bào Mèo cũng như đồng bào rẻo cao khác, bằng cách khen thưởng cho tên nào chịu làm chỉ điểm và tay sai cho chúng, mà chúng cũng chỉ để cho những tên tay sai đặc lực nhất của chúng làm «đại lý độc quyền muối».

Mặc dù bọn thực dân Pháp đã đặt được hệ thống đồn bốt quân sự và bộ máy chính quyền đao phủ của chúng ở hầu khắp núi rừng, nhưng đồng bào Mèo vẫn luôn anh dũng nổi dậy chống lại chúng.

Trong thời kỳ này có nhiều cuộc đấu tranh chống thực dân Pháp, nhưng trong đó có hai cuộc khởi nghĩa lớn nhất trong dân tộc Mèo, đó là phong trào đấu tranh vũ trang của Sùng Mí Chảng, và phong trào đấu tranh vũ trang của Vừ Pà Chay. Đặc biệt, phong trào của Vừ Pà Chay chẳng những đã có ảnh hưởng lớn trong đồng bào các dân tộc ở Tây Bắc, Việt Bắc ở nước ta, mà còn có ảnh hưởng sâu rộng ở Lào nữa.

a) Cuộc khởi nghĩa của Sùng Mí Chảng: (1911—1912).

Sùng Mí Chảng quê ở xóm Sì Phài, xã Đồng Văn, huyện Đồng Văn, Hà Giang. Phong trào khởi nghĩa của ông được hầu hết đồng bào Mèo trong tỉnh Hà Giang tham gia, và đa số đồng bào Mèo ở bên kia biên giới Việt — Trung cũng nhiệt liệt hưởng ứng.

Trước khi nổ ra cuộc đấu tranh vũ trang, đồng bào Mèo ở xóm Ngải, bản Sui đã có khoảng 400 người kéo đến dinh tên đại lý Pháp Lê-ô-na (Léonard) đóng ở Đồng Văn đấu tranh chính trị. Khẩu hiệu của cuộc đấu tranh là « chống áp bức bóc lột, đòi được tự do đi lại làm ăn, tự do mua bán thuốc phiện và chuyên chở muối » (ngày 11-2-1911).

Thấy thực dân Pháp không đếm xỉa gì đến nguyện vọng của nhân dân Mèo, Sùng Mí Chảng cùng với nghĩa quân Mèo phát động cuộc đấu tranh vũ trang khởi nghĩa.

Trước tiên nghĩa quân Mèo anh dũng tiến công đánh được một trong ba đồn ở biên giới Việt — Trung, còn hai đồn ở gần đây sợ quá cũng bỏ chạy, nên nghĩa quân cũng chiếm nốt. Những đồn này do lính Pháp, ngụy Tây — Mèo và cả lính quốc dân đảng Trung Quốc đóng giữ (Ma Lin, Hen Tông, Thèn Phùng).

Tiếp sau đây, nghĩa quân còn tiến công đồn Yên Minh và bao vây đến ba ngày đêm, nhưng vì đồn kiên cố, có vũ khí tối tân và có viện binh cứu trợ, nên nghĩa quân phải rút lui.

Song song với hoạt động vũ trang, nghĩa quân còn tiến hành trừng trị bọn cường hào Tây, Mèo có nhiều nợ máu với đồng bào như trừng trị ba tên tổng giáp (lý trưởng) Mèo ở xã Lũng Phìn, Lũng Chìn và Phú Lũng (huyện Đồng Văn). Tên chánh tổng Tây ở Yên Minh tuy trốn thoát vào rừng, nhưng tài sản của hắn đã bị nghĩa quân tịch thu, nhà cửa bị đốt phá. Ngoài ra những tên khác đều ngã theo nghĩa quân, hoặc cầu an tìm nơi ẩn lánh. Do đó, bộ máy chính quyền tay sai của địch ở nông thôn trong tỉnh Hà Giang lúc bấy giờ hầu hết đều bị tê liệt.

Hoảng sợ trước sự phát triển nhanh chóng và mạnh mẽ của nghĩa quân, bọn thực dân Pháp ở Hà Nội phải vội vàng tập trung trên 10 đại đội lính Lê dương, lính Khố xanh và Khố đỏ do một tên đại tá, một tên thiếu tá với ba tên đại úy chỉ huy. Chúng chia làm ba cánh quân, đi nhiều ngã đường tiến công bao vây nghĩa quân ở hầu khắp núi rừng Đồng Văn, Mèo Vạc và Yên Minh.

Tinh thần chiến đấu của nghĩa quân rất anh dũng. Với chiến thuật du kích, lúc phân tán, khi

tập trung, mặc dù vũ khí thô sơ, nghĩa quân cũng đã làm cho địch thất điên bát đảo và tiêu hao khá nhiều lực lượng của chúng. Nhưng cuối cùng, vì vũ khí kém, sức yếu thể cô, nên Sùng Mí Chưởng cùng với gia đình (bố mẹ, vợ con và em) bị địch bao vây bắt được ở căn cứ địa trên một đỉnh núi ở Mèo Vạc, sau những giờ phút chỉ huy nghĩa quân chống cự quyết liệt với chúng.

Bọn thực dân dùng đủ mọi thủ đoạn để hòng mua chuộc Sùng Mí Chưởng, nhưng cuối cùng chúng vẫn bị thất bại, nên bọn chúng phải giải Chưởng về giam ở Hà Giang, còn gia đình Chưởng thì chúng giam lỏng ở phố Đồng Văn và mua chuộc bằng cách cấp tiền bạc cho con, em Chưởng đi học ở trường địa phương.

Thấy Chưởng tuy bị bắt, nhưng nghĩa quân Mèo vẫn tiếp tục hoạt động (mặc dù phong trào có yếu hơn trước), bọn thực dân Pháp định thực hiện âm mưu ly gián trong nội bộ nghĩa quân. Chúng thả Chưởng sau thời gian giam giữ hơn nửa năm không mua chuộc, dụ dỗ được gì.

Khi được tự do, như hồ về rừng, Chưởng lại tập hợp nghĩa quân, cùng đông đảo đồng bào Mèo tiếp tục chiến đấu chống giặc ngoại xâm.

Lúc đầu nghĩa quân lập căn cứ ở trên núi Mã Lò, xã Lũng Chinh, huyện Mèo Vạc, và tiến hành đánh phá các đồn, bốt ở biên giới Việt — Trung, rồi sau lại tiến công đồn Phó Bạng, nhưng trước sau đều bị thất bại, và bị thiệt hại khá nặng. Từ đây nghĩa quân suy yếu dần.

Tên Đại lý Pháp Tô - na (Thonas) ở Phó Bạng, câu kết với bọn thổ phỉ Trung Quốc, chỉ huy bọn

nguy và tay sai Tây — Mèo bao vây, chia cắt nghĩa quân ra làm nhiều mảnh, nhất là chặn đường tiếp tế lương thực, làm cho nghĩa quân ngày càng lâm vào cảnh nguy khốn.

Ngày 29-1-1912, bọn địch ra lệnh cho 40 lính đồng địa phương, cắt đường rừng, bao vây căn cứ địa của nghĩa quân ở trên núi Mã Lồ. Sau đợt chiến đấu quyết liệt và anh dũng, nghĩa quân Mèo yếu thế, buộc phải rút lui cùng với Chưởng. Nhưng trong trận này, vợ, con và em gái Chưởng đều bị hy sinh!

Bọn địch và tay sai luôn bám sát truy kích Chưởng cùng với nghĩa quân ngày càng ráo riết hơn, nhưng Chưởng cùng với nghĩa quân vẫn tiếp tục hoạt động chứ không chịu đầu hàng địch.

Một hôm Chưởng đến liên hệ với tên trưởng thôn người Mèo tên là Vàng Xin ở xã Đồng Văn là bộ hạ cũ của ông, đề bàn mưu tiếp tục chống Pháp. Nhưng tên này đã phản bội, một mặt hấn hện Chưởng đến thảo luận, mặt khác hấn ngấm báo cho tên chánh tổng Tây là Nguyễn đình Cao cho lính đến bao vây bắt Chưởng trong một cái hang hện gặp của tên phản động ngày 22-4-1912 (1).

Bọn địch ở Đồng Văn giải Chưởng về Hà Giang rồi đem thủ tiêu mất tích! Người anh hùng dân tộc cùng với nghĩa quân Mèo đã nêu cao truyền thống đấu tranh bất khuất của cha, ông « thà chết

(1) Năm 1957, tôi (soạn giả) có đến gặp tên phản động Vàng Xin để hỏi về việc Sùng Mí Chưởng bị bắt, chính hắn cũng thú nhận tội lỗi của hắn như vậy.

chứ quyết không chịu làm nô lệ cho bọn cướp nước và bán nước » (1).

b) Cuộc khởi nghĩa của Vừ Pà Chay.

Phong trào của Vừ Pà Chay (cũng còn gọi là Giàng Tà Chay hay Bat Chay) chống thực dân Pháp, lúc đầu nổi lên từ khu Tây Bắc rồi lan rộng ra trong các vùng Mèo khác ở Việt Nam, sau phát triển mạnh đến các vùng Mèo ở Thượng Lào. Đây là cuộc khởi nghĩa lớn nhất của người Mèo chống thực dân Pháp có tổ chức quy mô, có chiến lược, chiến thuật và kéo dài năm năm (1917 — 1922) rất anh dũng.

Khi sắp kết thúc cuộc chiến tranh thế giới lần thứ I (1917), bọn thực dân Pháp bị kiệt quệ đến mức thảm hại, nên chúng càng tăng cường vơ vét sức người, sức của ở các nước thuộc địa để cứu nguy cho chính quốc của chúng. Mặt khác, nhân cơ hội « đục nước béo cò », bè lũ thực dân và tay sai càng ra sức áp bức, bóc lột đồng bào Mèo ngày càng nặng nề, trắng trợn và man rợ hơn.

Đối với người Mèo, ngoài các khoản sưu thuế, nộp thuốc phiện, đi lính, đi phu cho bọn thực dân Pháp ra, chỉ riêng đối với bọn chánh tổng ở khu Tây Bắc, hàng năm mỗi gia đình người Mèo cũng đã phải nộp cho chúng 15 đồng bạc trắng (bạc hào cũ của Pháp) và ba nén thuốc phiện, ngoài

(1) Theo « Lịch sử quân đội Pháp » (Histoire Militaire), cũng như « Tư liệu tham khảo lịch sử cận đại » của ông Trần Huy Liệu, Nguyễn Công Bình và Nguyễn Văn Tạo, Nhà xuất bản Văn sử địa, năm 1959, đều không có nói đến việc Sùng Mí Chảng bị bắt lần thứ nhất.

ra, đồng bào còn phải cống nộp và phục dịch thêm cho bọn chức dịch của người Mèo.

Sự căm phẫn của đồng bào Mèo đối với bọn thực dân và bè lũ tay sai ngày càng như nước triều dâng!

Vừ Pà Chay xuất thân là nông dân lao động nghèo khổ, mồ côi bố từ lúc nhỏ, quê ở bản Phi Khuông, sát cạnh ranh giới xã Nà U, huyện Điện Biên (Lai Châu), đã đứng dậy phát cờ khởi nghĩa.

Khẩu hiệu tập hợp quần chúng Mèo của ông Chay là: «Đánh Pháp để khỏi nộp thuế, khỏi đi phu, không bị Phìa, Tào áp bức, bóc lột, được tự do mua bán thuốc phiện và tự do chuyên chở muối!»

Sau khi vận động tập hợp được đông đảo đồng bào Mèo hưởng ứng và tham gia từ năm 1917, đến ngày 16-3-1918, nghĩa quân mở màn tiến công bọn Phìa, Tào và chánh tổng ở Mường Mùn, huyện Mường Lay (Lai Châu).

Từ Điện Biên, Lai Châu, phong trào phát triển lan ra nhanh chóng khắp Tây Bắc, rồi đến Lao Cai, Yên Bái, Hà Giang và sang Lào. Hầu hết đồng bào Mèo các tỉnh trên đây đều nhiệt liệt hưởng ứng tham gia. Ngoài ra, cũng có một số khá đông người Dao, người Khơ Mú (Xá Cầu, Pù Tênh, Tày Hạy) và một số người Thái ủng hộ và tham gia.

Từ đầu năm 1917 đến tháng 2-1919, Vừ Pà Chay và nghĩa quân Mèo hoạt động ở Tây Bắc.

Sau khi tiêu diệt bọn Phìa, Tào, bè lũ tay sai còn lại cũng như bọn thực dân Pháp hoang mang mất ăn, mất ngủ. Bọn thực dân đầu sỏ ở Hà Nội

cho tên trung tá Đê (Dez) chỉ huy hơn một đại đội gồm đạo quân thứ nhất Bắc Kỳ, và một số lính đông kéo lên Tây Bắc vừa đàn áp, vừa lừa bịp, mua chuộc đồng bào và nghĩa quân Mèo.

Qua những trận phục kích đánh phủ đầu địch ở các bản Năm Ngàn, Long Hẹ, Sìn Thàng, La Viêng, Tô Pú Can, Ba Xúc... nghĩa quân đã tiêu diệt và làm bị thương một số địch trong đó có cả bốn sĩ quan. Để phát triển căn cứ địa kháng Pháp lâu dài, Vũ Pà Chay và nghĩa quân chuyển mặt trận chính sang Lào.

Từ tháng 3-1919 cho đến năm 1922, là thời kỳ mà nghĩa quân Mèo chiến đấu quyết liệt, anh dũng nhất, và đã lập được nhiều chiến công rất vẻ vang, đã làm tiêu hao và tiêu diệt một số khá đông liên quân nguy Việt — Lào, với đội quân thiện chiến ăn cướp của bọn thực dân Pháp ở Đông dương. Đồng thời nghĩa quân đã làm chủ suốt một vùng rừng núi bao la bát ngát từ Tây Bắc Việt Nam đến Thượng Lào (trên bốn vạn cây số vuông), kể cả những đường giao thông chiến lược chính ở biên giới Việt — Lào, và các vùng thuộc triền sông Cửu Long.

Hoảng sợ trước sự phát triển mạnh mẽ và nhanh chóng của nghĩa quân, tên đại tướng tổng chỉ huy của lực lượng Pháp ở Đông Dương Lơ [Bờ-loa (Le Blois)] ra lệnh tập trung binh lính ở Lào, đặt dưới sự chỉ huy trực tiếp của tên chỉ huy quân sự Pháp ở Lào, điều động một số khá đông binh lính Lê dương (đội quân viễn chinh nhà nghề) và binh lính nguy người Kinh tăng viện cho Lào, rồi mở những đợt tấn công quy mô, ồ ạt, càn quét bao vây nghĩa quân Mèo từ Tây Bắc nước

ta vào Nghệ An, đến tỉnh Xiêng Khoảng và tỉnh Sầm Nưa của Lào.

Chiến công xuất sắc của nghĩa quân Mèo là đánh bại cuộc hành quân cản quét của tên Ủy viên quân sự Pháp ở Lào tại vùng Sê-nê-phon (thung lũng trên sông Nậm Hu), tiến công đồn Mường Húp, đánh mạnh các vùng từ Sầm Nưa đến Xiêng Khoảng. Nghĩa quân đã làm cho những tên chỉ huy có tên tuổi của bọn thực dân Pháp nhiều lần phải bị thất bại nhục nhã, và xuýt toi mạng như tên: đại tá Pờ-rê-vốt (Prévost), Ăng-giơ-li (Angeli), thiếu tá Bờ-lô-sê (Blochet), đại úy Pét-ki-đu (Pesquidous), Bu-ren (Buren)...

Riêng trận Sê-nê-phon (Senéphon), nghĩa quân đã giết chết được tên trung úy Đil-tăng-ti (Distanti) và hơn 50 Âu Phi với nguy quân (tháng 8-1919); trận Mường Húp (Mường Hợp) nghĩa quân đã giải phóng được hàng nghìn đồng bào Mèo bị địch bắt tập trung ở đây (tháng 11-1919); trận Lào Cú (ngày 8-1-1920), trận phá vòng vây của địch ở Sùng quan Lao Quan và bản Tà Chay (ngày 1-12-1920), nghĩa quân cũng đã diệt được hàng trăm tên địch và tay sai khác.

Tên đại tướng Lơ Bờ-loa (Le Blois) vì bất lực giải quyết vấn đề Mèo hay nói cách khác là bị thua nhục nhã nghĩa quân Mèo, nên bị triệu hồi về Pháp, và bọn thực dân chính quốc lại cử tên Puy-pê-rúc (Puypéroux) sang thay (1-1920).

Vừa bước chân đến Việt Nam, tên thực dân già Puy-pê-rúc (Puypéroux) liền ra lệnh tập trung gần 2.000 quân lính gồm một tiểu đoàn Lê dương với một trung đoàn lính khố đỏ tăng cường cho các tỉnh: Sơn La, Lai Châu rồi mở những cuộc

càn quét đàn áp nghĩa quân Mèo ở Sầm Nưa, Lũ-ăng-pra-băng (Louangprabang), Xiêng Khoảng (Lào), và Điện Biên (Việt Nam).

Theo thống kê của địch, từ tháng 9-1919 cho đến tháng 4-1920, nghĩa quân đã giết chết 8 tên Pháp, 30 ngụy quân và làm bị thương 91 tên. Về phía nghĩa quân thì trong trận đánh phá vòng vây địch hồi tháng 8-1920, ông Vũ Pà Chay bị thương.

Âm mưu của tên cáo già Puy-pê-rúc (Puypéroux) là vừa càn quét đàn áp dã man đồng bào Mèo, vừa lừa bịp, dụ dỗ, mua chuộc và chiêu hàng nghĩa quân. Đặc biệt hành động nham hiểm, thâm độc nhất của hắn là dấu chân của bọn chúng và bè lũ tay sai bước đến đâu thì triệt phá hoa màu, lúa thóc và thuốc phiện đến đó. Vì vậy đã làm cho nghĩa quân ngày càng khốn đốn, lương thực ngày càng kiệt quệ.

Âm mưu nham hiểm, thâm độc của địch, mặc dù đã gây cho đồng bào và nghĩa quân Mèo nhiều khó khăn, phức tạp nhưng đồng bào và nghĩa quân vẫn anh dũng tiếp tục chiến đấu chống địch, làm cho bọn chúng phải thú nhận « Không phải chỉ có hàng trăm tay súng của quân khởi nghĩa bắn lại chúng ta, mà chúng ta phải đối phó với tất cả nhân dân Mèo do Bat Chay lãnh đạo ».

Đến năm 1921, nghĩa quân bị triệt lương thực, một số ra hàng địch, trong đó có một trong những người chỉ huy nghĩa quân là Sùng Quán Sung cũng phản bội theo giặc. Đại đa số những người lãnh đạo nghĩa quân cũng lần lượt sa vào lưới giặc, bị địch bắt, giết nhưng vẫn nêu cao được gương hy sinh vô cùng dũng cảm cho cả nước soi chung « thà chết chứ không chịu đầu hàng giặc cướp

nước và bán nước ». Trong số những vị anh hùng bất tử của dân tộc Mèo này, có ông Sùng quán Lao Quán là nổi bật hơn cả.

Lúc này lực lượng của nghĩa quân đã bị giảm sút nhanh chóng, ngược lại về phía địch, thì chúng lại càng tăng cường bao vây, đẩy mạnh căn quét và khủng bố man rợ hơn nữa.

Tháng 7 năm 1921, sau những trận chiến đấu với địch vô cùng anh dũng và ác liệt, nghĩa quân phải mở đường máu, phá vòng vây ra khỏi khu căn cứ địa ở trên đỉnh núi Pú Chom Chích.

Đến năm 1922, phong trào của Vừ Pà Chay bị tan rã. Nhưng vị lãnh tụ nghĩa quân kính yêu của dân tộc Mèo cùng với một số nghĩa quân thân tín vẫn thoát được bàn tay đầm máu của địch và bẻ lũ tay sai của chúng.

Sau đó, bọn giặc Pháp phải dổ thủ đoạn mua chuộc, và treo giải thưởng lớn (200 đồng bạc trắng) cho tên phản động nào bắt sống hay giết được Vừ Pà Chay, nên có hai tên phản động đã ám sát ông trong một cái làng ở trong rừng sát biên giới Việt—Lào, gần xã Sóc Cộp, huyện Sông Mã (Sơn La) ngày nay. Nhưng hai tên phản động này cũng đã bị đồng bào các dân tộc cùng đồng bào Mèo trị tội.

Ngoài hai cuộc khởi nghĩa lớn trên đây, đồng bào Mèo cũng còn có nhiều cuộc khởi nghĩa khác như:

— Năm 1904 có cuộc khởi nghĩa của người Mèo Trắng, cùng với người Dao, ở Lam Điền và Đại Bản (Cao Bằng) do một thiếu nữ Mèo tên là Vừ Pà Dég lãnh đạo. Nhưng cuộc khởi nghĩa vừa được phát động lên thì bị bại lộ và bị địch đàn áp.

— Năm 1935 có cuộc khởi nghĩa của đồng bào Mèo ở Mường Hum (Lao Cai), nghĩa quân đã giết chết tên tay sai đắc lực nhất của bọn thực dân Pháp, là thổ ty Tạ Bá Kiềm.

— Năm 1930 có cuộc đấu tranh chính trị của đồng bào Mèo ở huyện Tương Dương cũ (bao gồm cả huyện Kỳ Sơn sau này) thuộc Nghệ An. Khẩu hiệu của cuộc đấu tranh này là : « Chống phân biệt dân tộc và áp bức dân tộc. Người Mèo phải được quản lý người Mèo ». Cuộc đấu tranh thắng lợi, bắt buộc bọn thực dân Pháp phải bãi bỏ chế độ dùng bọn Phìa, Tào cai trị người Mèo, và chúng phải cho người Mèo được làm chức Tài Xểng (lý trưởng) mà chức vụ này trước kia chỉ có người Thái (phải là dòng họ Phìa, Tào) mới có quyền làm.

Tóm lại : Từ khi thực dân Pháp sang xâm lược nước ta, trước khi có Đảng lãnh đạo, đồng bào dân tộc Mèo đã, hoặc liên hợp với dân tộc anh em khác chiến đấu, hoặc tự động khởi nghĩa chống ngoại xâm, luôn nêu cao truyền thống chiến đấu bất khuất và anh dũng đánh đuổi quân xâm lược.

Ưu điểm nổi bật của đồng bào Mèo là tinh thần chiến đấu kiên cường, anh dũng, có nhiều quyết tâm chống giặc ngoại xâm để được tự do. Những vị cầm đầu nghĩa quân dân tộc Mèo cũng có người có tài tổ chức, và chỉ huy giỏi, có nhiều kinh nghiệm đánh du kích ở vùng rừng núi. Với vũ khí thô sơ, nhiều lần đã áp đảo được đội quân viễn chinh xâm lược nhà nghề của thực dân Pháp và lính ngụy của hai nước bù nhìn tay sai. Tuy nhiên, khuyết nhược điểm trong các cuộc khởi nghĩa của dân tộc Mèo, qua các phong trào đấu tranh trên

đây bị thất bại, chủ yếu nổi bật là tư tưởng chỉ đạo của những người nông dân làm nương rẫy, thể hiện « phòng ngự để mà phòng ngự », không cải tiến hay mua sắm vũ khí để trang bị cho nghĩa quân thay cho súng kíp, hỏa mai, tên nỏ, còn nặng mê tín (nhất là Sùng Mí Chưởng), thiếu đơn đốc chiến đấu...

B — GIAI ĐOẠN NGƯỜI MÈO ĐẤU TRANH TỪ KHI CÓ ĐẢNG LÃNH ĐẠO ĐẾN NAY

Võn là một dân tộc bị nhiều tầng lớp áp bức, bóc lột, có truyền thống đoàn kết đấu tranh chống áp bức dân tộc và chống ngoại xâm, nên đồng bào Mèo cũng sớm tiếp thu cách mạng và đi theo cách mạng.

Tinh thần đoàn kết đấu tranh chống ngoại xâm của người Mèo trong giai đoạn này có thể chia làm 3 thời kỳ:

- Thời kỳ tiền khởi nghĩa.
- Thời kỳ kháng chiến chống thực dân Pháp.
- Thời kỳ chống đế quốc Mỹ.

1. Thời kỳ tiền khởi nghĩa (1930 — 1945).

Sống ở căn cứ địa cách mạng Việt Bắc, nên người Mèo ở Cao Bằng sớm được Đảng và Hồ Chủ tịch giáo dục, giác ngộ. Trong thời kỳ Đảng ta còn hoạt động bí mật, thì đã có một số người Mèo tham gia công tác, như đồng chí Giàng A Páo (Kim Dao) nguyên là ủy viên ủy ban hành chính khu tự trị Việt Bắc, đã tham gia hoạt động cách mạng từ năm 1932. Năm 1936 đồng chí Páo cùng với một số đồng chí người Mèo ở Cao Bằng đoàn

kết với đồng bào Dao, Tày, Kinh nổi dậy đấu tranh chống sưu cao, thuế nặng, chống bắt phu làm con đường chạy dài từ huyện đến thị xã Cao Bằng, và con đường từ Tĩnh Túc đến Nguyên Bình.

Từ năm 1944, một số vùng người Mèo đã là cơ sở của cách mạng như các xã : Đường Thượng, Ngọc Long, Du Già, Bạch Đích, Niêm Sơn (Hà Giang), Điện Biên, Tủa Chùa (Lai Châu).

Khác với Cao Bằng và một số vùng, là cơ sở cách mạng phát triển từ vùng thấp lên rẻo cao. Nhưng những vùng Mèo kể trên thì ngược lại, đã tiếp thu ảnh hưởng cách mạng sớm hơn các vùng thấp, rồi từ các cơ sở vùng Mèo, cán bộ ta mới phát triển rộng ra các nơi khác.

Bảo tàng Khu tự trị Việt Bắc có dựng tượng một phụ nữ Mèo mang chiếc gùi (cái điụ) sau lưng đi tiếp tế cho cán bộ, bộ đội của ta trong thời kỳ bí mật. Vợ của đồng chí Giàng A Páo (Kim Dao) cũng đã từng nhiều lần canh gác rất chu đáo cho Bác Hồ, mỗi khi Người đến nhà. Những đứa con của đồng chí Hồng Trị nhiều lần bị địch bắt, thấy không dụ dỗ, mua chuộc được, bọn địch đã đánh đập mấy em rất tàn nhẫn, nhưng các em rất trung thành với cách mạng, không có em nào khai báo địa điểm kho tàng và nơi cán bộ bí mật của ta ẩn nấp, mặc dù các em biết rất rõ.

2. Thời kỳ kháng chiến chống thực dân Pháp (1945 — 1954)

Trong cuộc kháng chiến thần thánh chống thực dân Pháp của toàn dân ta, đồng bào Mèo hầu hết đều có tham gia và ủng hộ cách mạng. Thành tích nổi bật nhất của dân tộc Mèo suốt cả thời

kỳ này được tập trung biểu hiện ở đồng bào Mèo ở Tây Bắc như Pú Nhung, Tả Xin Thàng (Lai Châu), Long Hẹ, Khu 99, Nậm Khắc (Sơn La), Trám Tấu, Cao Pha, Than Uyên (Nghĩa Lộ).

Có rất nhiều gương dũng cảm chiến đấu của đồng bào, cán bộ, chiến sĩ du kích Mèo. Cụ thể là đã có rất nhiều gia đình đồng bào Mèo ở Tây Bắc, ở Hà Giang đã từng nuôi dưỡng, che giấu cán bộ chiến sĩ (bà Cử thị Xung, Hoàng thị Xuô...), có một số đồng bào khi bị địch bắt bớ, đánh đập, tra tấn dã man (có người còn bị chúng dùng khoan khoan sọ não) nhưng thà chết chứ không chịu đầu hàng. Liệt sĩ Giàng Khoa Ký, đội viên du kích Giàng A Dính, bị địch bắt trong khi đi công tác, mặc dù chúng tra tấn đánh đập vô cùng man rợ, và cuối cùng chúng đem giết, nhưng vẫn không khai thác được cơ sở bí mật trong quần chúng Mèo và địa điểm của du kích. Cảm động nhất là gương dũng cảm của em bé Vừ A Dính, ở xã Pú Nhung, huyện Tuần Giáo (Lai Châu), tuy tuổi nhỏ, nhưng chí khí lại rất anh hùng, khi bị sa vào tay giặc, luôn tỏ ra «thà chết chứ không chịu làm tay sai cho giặc». Thấy không mua chuộc dụ dỗ được em, chúng đánh đập em tàn nhẫn, nhưng em vẫn không khuất phục. Em đã mưu trí lừa bọn địch dẫn chúng đi «tìm kho tàng» cả ngày đường, và đã đưa chúng vào bãi lựu đạn của ta, làm chúng bị thương một số. Thực dân Pháp biết mắc mưu em, chúng nổi giận và bắt treo em dưới gốc cây đào rồi nổ súng bắn chết em! Vừ A Dính đã được Đảng, Chính phủ và Hồ Chủ tịch tặng thưởng Huân chương quân công hạng III

Trong thời kỳ kháng chiến chống thực dân Pháp thành tích chiến đấu của đồng bào, cán bộ và du kích người Mèo ở vùng Tây Bắc, tiêu biểu có anh hùng quân đội Sùng Phái Sính, liệt sĩ Giàng Khoa Ký, chiến sĩ thi đua Lý Nụ Chu, Giàng A Hồ, Giàng A Páo... với những đội du kích nổi tiếng nhất như đội du kích Pú Nhung, Cao Pha, Long Hẹ...

Anh hùng quân đội Sùng Phái Sính:

Xuất thân là thành phần cổ nông, nên đồng chí sớm giác ngộ cách mạng. Suốt năm năm chiến đấu chống thực dân Pháp, Sùng Phái Sính luôn tỏ ra gan dạ, dũng cảm, gương mẫu, chịu đựng gian khổ vượt mọi khó khăn để hoàn thành nhiệm vụ. Đồng chí có nhiều thành tích nhưng nổi bật nhất là thành tích bảo vệ và nuôi dưỡng cán bộ, phá âm mưu gây chia rẽ của địch. Trong thời gian đứt liên lạc với cấp trên, Sùng Phái Sính vẫn kiên trì, bền bỉ xuyên rừng, lội suối, ăn củ rừng, lá cây để đi tìm bắt liên lạc với cán bộ, để xin chủ trương, kế hoạch tiếp tục hoạt động. Đồng chí đã kiên nhẫn xây dựng được cơ sở trong 16 bản, giáo dục đồng bào nêu cao được tinh thần đoàn kết tương trợ giúp đỡ nhau, và xây dựng được 50 tổ đoàn kết sản xuất, tổ chức được một trung đội du kích, bắt được 20 tên tàn quân địch và biệt kích nhảy dù, thu một khẩu súng. Tháng 9-1951, trong một trận địch đi càn quét, Sùng Phái Sính một mình với một khẩu súng Mèo, luôn bám sát chúng và diệt được 10 tên.

Một hôm có 300 tên địch đi càn quét, đồng chí đã kịp thời báo tin cho đồng bào, cán bộ ẩn tránh,

còn đồng chí một mình bám sát chúng, lúc dương đông, khi kích tây, đuổi theo lẩn tẩn chúng. Kết quả đồng chí đã diệt được ba tên địch, còn lại bao nhiêu thì hoảng sợ bỏ chạy, bỏ dở cuộc đi càn, vì tưởng quân ta đông.

Tháng 2-1952, bọn địch kéo lên rất đông định càn quét cướp phá Thuận Châu, Sông Phái Sính cùng với 3 anh em du kích ngày ngày đầu đã bắn chết 3 tên địch. Ngày thứ hai một mình đồng chí diệt thêm được 5 tên địch nữa. Sau đó, đồng chí còn đưa đường cho bộ đội đi bao vây đồn địch ở Tuần Giáo, và gọi hàng được 25 tên, thu toàn bộ vũ khí.

Đồng chí Sông Phái Sính còn tổ chức xây dựng được đội du kích xã Phan Pi, và chỉ huy đội du kích này phục kích bắt được 3 tên nguy, thuyết phục được chúng đưa đường chỉ chỗ chôn giấu vũ khí của địch trong rừng. Kết quả đợt thu chiến lợi phẩm này, ta đã phải huy động đến 30 anh em du kích khuôn vác suốt 3 ngày đêm liền mới hết số vũ khí đạn dược và quân trang, quân dụng. Đến năm 1953, địch cho biệt kích nhảy dù, đồng chí lại chỉ huy du kích đi truy lùng suốt mấy ngày đêm liền.

Đồng chí Sông Phái Sính được bầu là chiến sĩ thi đua của Tỉnh, Khu, rồi Anh hùng quân đội nhân dân Việt nam, được bầu là đại biểu Hội đồng nhân dân Khu tự trị Tây Bắc, ủy viên Ủy ban hành chính Khu tự trị Tây Bắc, và được Đảng, Chính phủ tặng thưởng Huân chương chiến sĩ hạng I, Huân chương kháng chiến hạng I, Huân chương quân công hạng III. Vợ của đồng chí cũng

được tặng thưởng Huân chương kháng chiến hạng III.

Đồng chí bị bệnh và đã qua đời.

Thành tích của một số đội du kích người Mèo :

Đội du kích Cao Pha : sau cách mạng tháng Tám, đội du kích Cao Pha được thành lập với số lượng là 30 người do đồng chí Giảng Khoa Ký làm chỉ huy trưởng, đồng chí Lý Nụ Chu làm chỉ huy phó.

Thành tích nổi bật của đội du kích này là chặn đứng được địch gần một năm, không cho chúng tiến qua đèo Cao Pha để vào chiếm Tú Lệ. Cuối cùng, bọn địch phải đi vòng đường khác mới vào được.

Đội du kích còn bám sát những lúc địch đi càn quét, cướp bóc tài sản của đồng bào Mèo, đánh cho chúng chạy thất điên bát đảo, giành lại được tài sản, lương thực đem trả lại cho đồng bào.

Trong những năm gay go nhất của phong trào, cơ sở luôn bị phá vỡ, bị địch bao vây phong tỏa, mặc dù bị đói khổ, khó khăn nguy hiểm nhưng anh em chiến sĩ du kích vẫn kiên trì anh dũng chiến đấu, bám đất, bám bản, xung phong len lỏi vào các vùng bị địch tạm chiếm để hoạt động xây dựng lại cơ sở.

Năm năm anh dũng chiến đấu trong chiến trường đầy gian khổ và ác liệt (1948 — 1952), kết quả đội du kích đã xây dựng lại được cơ sở, nhưng hai chiến sĩ ưu tú của Đảng, của dân tộc là đồng chí Giảng Khoa Ký (đội trưởng) và Giảng A Dính (đội viên) đã dũng cảm hy sinh.

Tình hình chiến đấu ác liệt trên đây, biểu hiện như có những xã trước khi địch vào chiếm đóng có 600 — 700 người, qua thời gian tạm chiếm của địch, đến khi bộ đội ta vào giải phóng, có những xã chỉ còn lại khoảng 30 — 40 người:

Chiến công của đội du kích Cao Pha đã được Đảng, Chính phủ và Hồ Chủ tịch khen thưởng: Đội trưởng Giàng Khoa Ký anh hùng liệt sĩ, Huân chương quân công hạng III. Đồng chí Lý Nụ Chu, đội phó, được bầu là chiến sĩ thi đua quân đội nhân dân Việt Nam, được thưởng Huân chương chiến sĩ hạng I. Tất cả sáu đồng chí chiến sĩ khác đều được thưởng Huân chương chiến sĩ hạng III.

Đội du kích Long Hẹ: Đội du kích Mèo này cũng có nhiều thành tích, diệt được nhiều địch, nhiều phi, bảo vệ được kho tàng đạn dược và quân trang, quân dụng của bộ đội giao cho cất giữ (trên 30 tấn).

Ngoài ra, đội còn vận động đồng bào Mèo đóng góp trên 1.500 công đi vận chuyển vũ khí, đạn dược với một lần chiến lợi phẩm trên con đường núi dài 27 cây số, và đồng bào Mèo đã ủng hộ cho bộ đội 20 tạ ngô xay, trên một tấn rau xanh và 800 cân thịt lợn.

Ngoài những thành tích của hai đội du kích trên đây, còn có nhiều đội du kích khác của đồng bào Mèo cũng đã lập được nhiều chiến công khá xuất sắc, như đội du kích ở Xin Ma Cai (Lao Cai) do ông Giàng Lao Sáng chỉ huy, đã đánh lui hàng đại đội thổ phỉ vào cướp phá thị trấn và định chiếm đóng huyện lỵ. Những đội du kích ở Lao Chải, Chê Tao, Khâu Măng (huyện Mù Cang Chải),

Tà Sùa (Bắc Yên), Trám Tầu (Văn Chấn) thuộc tỉnh Nghĩa Lộ cũng đều được khen thưởng Huân chương chiến thắng.

3. Thời kỳ chống giặc Mỹ.

Năm 1954, khi hòa bình lập lại ở nước ta, đồng bào, cán bộ, bộ đội, du kích người Mèo cũng có nhiều thành tích trong công tác tiêu trừ thổ phỉ ở các vùng biên giới, đã giữ gìn và bảo vệ biên giới của Tổ quốc Việt Nam yêu quý của chúng ta.

Đến khi giặc Mỹ leo thang chiến tranh ra miền Bắc nước ta, đồng bào, bộ đội, du kích và cán bộ người Mèo đã góp phần tích cực vào việc sản xuất, và cùng các dân tộc anh em chiến đấu chống giặc Mỹ và bè lũ tay sai rất anh dũng. Thành tích nổi bật của người Mèo trong thời kỳ này ngoài phần đông đảo thanh niên tòng quân ra tiền tuyến lớn, còn ở hậu phương là chống biệt kích, gián điệp và bọn thổ phỉ.

Ông Chu ở xã Kiến Thiết, huyện Mộc Châu (Sơn La), khi máy bay địch tới ném bom bắn phá, ông đã dùng khẩu súng kíp Mèo đang mang theo, đứng thẳng ngắm máy bay địch nổ súng. Nhờ hành động dũng cảm đó đã phát động được phong trào săn máy bay địch ở vùng Mèo.

— Đội du kích xã Chiềng Trưong, huyện Mộc Châu (Sơn La) đã dùng súng trường bắn cháy một chiếc C47 của địch chở bọn biệt kích định cho nhảy dù xuống hoạt động ở địa phương, và chiếc máy bay này đã rơi trên đất Lào (1965).

Và cũng trong năm 1965, tổ săn máy bay của đội du kích Mèo ở huyện Trám Tầu (Nghĩa Lộ)

với hai cây súng trường đã bắn cháy một chiếc máy bay phản lực Mỹ, rơi xuống Mộc Châu.

Trong sản xuất và chiến đấu, tính đến năm 1967, đồng bào, cán bộ và chiến sỹ người Mèo đã được Đảng, Chính phủ và Hồ Chủ tịch khen thưởng và tuyên dương năm anh hùng:

1. Anh hùng quân đội Mùa Páo, thượng úy ở tỉnh đội Lai Châu.

2. Anh hùng quân đội Sùng Dúng Lù, xã đội trưởng xã Văn Chải, huyện Đồng Văn, Hà Giang.

3. Anh hùng du kích Giàng Lao Pà, ở Xin Ma Cai (Lao Cai)

4. Anh hùng Giàng A Thào, cán bộ xã ở tỉnh Nghĩa Lộ.

5. Anh hùng nông nghiệp Giàng A Thào ở Lai Châu.

*Trích theo tài liệu trong cuốn sách
sắp xuất bản: «Tìm hiểu văn hóa
người Mèo ở Việt nam»*

của LÂM TÂM

MỤC LỤC

	Trang
* Phux Tsur Shix deiv shav	3
* Tấm ảnh Bắc	11
* Thoax chix tourv txênhz ntaul chênhz nhôx lê yoax thôngr	20
* Truyền thông đoàn kết chống giặc ngoại xâm	47

**TRUYỀN THỐNG CỦA DÂN TỘC MÈO ĐOÀN KẾT
ĐẤU TRANH BẢO VỆ TỒ QUỐC VIỆT NAM**

MÈNHX CXUX HMÔNG THOANX CHÈX

TOUV TXÊNHZ LÊ YOANX THÔNGR

NHÀ XUẤT BẢN VĂN HÓA

(In lần thứ nhất)

Chịu trách nhiệm xuất bản: **TRẦN VĂN TÂN**

Biên tập: **TRÚC CƯƠNG**

Trình bày bìa: **NGÔ ĐÌNH CHUÔNG**

Sửa bản in: **TRIỆU MÙI SAY**

In 7.100 cuốn, khổ 12 × 19, tại Nhà máy in Diên Hồng
15, Hai Bà Trưng — Hà nội. Số in: 283/T3. Số X.B.: 25-SDT.
Xong ngày 20-8-1979. Gửi lưu chiểu tháng 8 năm 1979.

Giá: 0,25 đ